ב"ה

אין ליכט פון תורה

ספר

תורת חובות הלבבות

שער הבחינה

אידיש

102

הוצאת אמונה
ברוקלין נוא יארק,
שנת תש"מ לפ"ק

שער השני

שער הבחינה

דער מהויער פון פרוף אָדער איבערצייגונג אין גאָטהייט בעאָבאכטענדיג די שאפונג

פרק א׳

האָט דער מחבר פון ספר געזאָגט:

ווייל מיר האָבען אין דעם ערשטען שער ארומגערעדט די ארט און ווייזע פון דער אמונה אין גאָט׳ס איינהייט, און ווייל מיר האָבען דאָרט געזאָגט, אז אום צו קומען צו דער דאָזיגער ריכטיגער אמונה אם שנעלסטען, דארפען מיר בעאָבאכטען די חכמה וואָס עס ליגט אין די שאפונגען פון דער וועלט, געפינען מיר פאר נויטיג אויפצואווייזען דאָס אין דיזען שער. מיר ווילען געהן כסדר אין די ערקלעהרונגען פון גאָטהייט און די פפליכטען וואָס מיר האָבען צום בעשעפער.

און מיר ווילען פאָראויס זאָגען, אז כאָטש די טובות פון דעם בעשעפער אויף זיינע בעשאפענע זיינען אלגעמיינע; כאָטש יעדע בעשעפענים געניסט פון גאָט׳ס חסדים, זיינען אָבער דאָס רוב מענשען אזוי ווי בלינד אין דעם און זיי זעהען דאָס ניט און פערשטעהען דאָס ניט צוליעב דריי אורזאכען:

ערשטענס, ווייל דאָס רוב מענשען זיינען צופיעל פערטהאָן אין וועלטליכע זאכען, אין פאַרגעניגענס און אין לוסט צו זאכען וואָס זיי קענען ניט דערלאנגען. זיי זיינען פערנומען מיט די געדאנקען צו קריגען וואָס מעהר. רק זיי שטרעבען צו בעסערס און זיי שענקען ניט קיין אויפמערקזאמקייט אויף די גרויסע מתנות וואָס דער בעשעפער שענקט זיי. זיי פערנאכלעסיגען צו בעאָבאכטען און פערשטעהן די גוטעס וואָס זיי געניסען. ביי זיי קומט אויס, אז די גוטעס וואָס אנדערע האָבען, איז ביי זיי אוועקגענומען געוואָרען, און דאָס וואָס זיי אליין געניסען נעהמען זיי גאָר אָן פאר שלעכטעס.

צווייטענס, קומען דאָך מענשען אויף דער וועלט אָהן שכל. דער מענש ווערט געבוירען אזוי ווי א בהמה, ווי א נארישער עזעל, אזוי ווי דער פסוק זאָגט: "ועיר פרא אדם יולד" — דער מענש ווערט געבוירען ווי א ווילדער עזעל. און אז זיי ווערען אויפגעהאָדעוועט און וואקסען אויס מיט גאָט׳ס גענאָדען, אנערקענען זיי דאָס ניט. דאָס ווערט ביי זיי א געוואָהנהייט און זיי מיינען אז די גוטעס וואָס זיי געניסען אויף דער וועלט איז פערבונדען מיט זייער בעשאפונג און אזוי מוז דאָס זיין. און אפילו ווען זיי ווערען עלטער און קומען צום שכל, נעהמען זיי זיך אויך ניט אין זינען, אז זיי דארפען דאנקען גאָט, ווייל זיי פערשטעהען ניט, אז אלעס וואָס זיי געניסען אויף דער וועלט קומט פון איהם, פון דעם בעשעפער.

פאָלגענדעס איז א ריכטיגער משל צו דעם.

א גוטער מענש האָט געפונען א קליין קינד אין א וויסטע און ער האָט עס צוגענומען צו זיך אהיים און געהאָדעוועט, געשפייזט און געקליידט און פערשאפט אלע בעקוועמליכקייטען אויפ׳ן בעסטען אופן ביז דאָס קינד איז אויסגעוואקסען און געוואָרען א פאָלקאָמענער מענש. דער זעלבער גוטהערציגער מאן

האט אויסגעבעטען א געפאנגענעם פון די הענד פון זיינע פאנגער, וועלכע האבען איהם געפייניגט, געלאזט ליידען הונגער און קעלט און פערשאפט כל־ערליי צרות. ער האט דיזען אויך געבראכט צו איהם אהיים און האט איהם געגעבען עפעס אפצועסען און א בגד אויף זיין לייב. דאס אלעם וואס ער האט פאר איהם געטהאן. איז דער צווייטער, כאטש דער גוטער מענש האט פאר איהם געטהאן א סך ווייניגער ווי פאר'ן קינד, איהם געווען דאנקבאר און דאס ביסעל גוטעס איז ביי איהם געווען א סך אנגעלייגט, ווייל ער האט געוואוסט און פערשטאנען, אז יענער האט איהם ארויסגעצויגען פון שלעכטעס צו גוטעס. דאס קינד אבער, כאטש דער מאן האט פאר איהם געטהאן א סך מעהר ווי פאר'ן געפאנגענעם, פערשטעהט עס ניט, אפילו מיט יאהרען שפעטער, ווען ער קומט צום פולען פערשטאנד, ווייל ער איז איינגעוואהנט אין די גוטעס און ער מיינט, אז אזוי מוז דאס זיין.

דריטענס: זיינען דא אזעלכע, וואס זיי געהט טאקי ערגער ווי אנדערע. זיי פערשטעהען אבער ניט, אז דאס וואס זיי ליידען קערפערליכע וועהטאגען אדער געלד־פערלוסט איז אויך צו גוטען. אפשר איז דאס א נסיון, אפשר וויל זיי דער בורא אויספרובירען ווי ווייט זיי האבען אין איהם אמונה, אדער אפשר איז דאס אן אפקומעניש פאר זייערע זינד. אזוי ווי דער פסוק זאגט: "אשרי הגבר אשר תיסרנו" — וואויל איז דעם מענשען וואס גאט שטראפט איהם. זיי פערגעסען, אז זייער געזונדהייט און זייער געלד און אלעס וואס זיי האבען געהאט און פערמאגט, האבען זיי ערווארבען דורך די הימעלשע חסדים און עס פאלט זיי ניט איין, אז די שלעכטעס וואס עס קומט זיי אויס צו ליידען איז אויך פון זייער טובה וועגען, און זיי נעהמען דאס ניט אן פאר גוט און זיי זיינען ניט דאנקבאר דעם בעשעפער פאר אלעס וואס ער טהוט מיט זיי, און זייער נארישקייט ברייננט זיי אפטמאל דערצו, אז זיי הויבען זיך אן האלטען קליגער פון בעשעפער און זיי דענקען, אז זיי וואלטען געפיהרט די וועלט בעסער, כאטש אין אמת'ן זיינען אלע שאפונגען און אלע פאסירונגען נור פון זייער טובה וועגען.

די דאזיגע לייט זיינען גלייך צו בלינדע, וועלכע זיינען געבראכט געווארען אין א פלאץ, וואו עס זיינען געווען צוגעגרייט אפאראטען און אינסטרומענטען, מיט וועלכע צו קורירען זיי, און אויך ערפאהרענע דאקטוירים, וואס זאלען זיך אפגעבען מיט זייער קוראציע. די בלינדע אבער האבען ניט געטרויעט די דאקטוירים, און לא די וואס זיי האבען ניט געפאלגט וואס די דאקטוירים האבען זיי געהייסען, זיינען זיי דארט אומגעלאפען הין און צוריק און זיינען געפאלען אן די אינסטרומענטען, וואס זיינען געווען צוגעגרייט צו זייער הילף און רעטונג, און האבען זיך צוקאליעטשעט. האבען זיי פערדרוס געהאט אויף דעם וואס האט אויסגעבויט דעם שפיטאל און האבען איהם געטאדעלט, ווייל זיי האבען ניט פערשטאנען, אז אלעס איז געמאכט געווארען פאר זייער טובה און האבען אנגענומען אז מען האט עס געמאכט און איינגעריכטעט מיט דעם אבזיכט זיי צו שעדיגען. און וויבאלד אזוי, זיינען מענשען מיט ווייסען מחויב ערקלעהרען די יעניגע וואס ווייסען ניט און פערשטעהען ניט, אז אלעס וואס גאט טהוט מיט זיי איז דאס פון זייער טובה וועגען.

ווארום עס פאסירט זעהר אפט אז מענשען סטארען זיך אליין אפצואווענדען זיך פון גוטעס, ווייל זיי פערשטעהען ניט אז דאס איז גוט פאר זיי. ווען אבער מען וועט דיזע מענשען אויפקלעהרען און איבערצייגען, אז דאס וואס זיי נעהמען

אַז פאַר שלעכט איז גאַר אין אמת׳ן גוט. וועלען זיי דאַנקבאַר זיין זייער וואָהל־טהעטער און זיי וועלען דערפון הנאה האָבען אויף דער וועלט און אויך האָבען שכר אויף יענער וועלט פאַר זייער אמונה אין גאָט, אַז ער איז א טוב ומטיב און וואָס ער טהוט איז אַלץ צו גוטען, ניט צו שלעכטען.

אָבער ווי אַזוי קומט מען צו דיזער בחינה? צו דיזער איבערצייגונג? וועלען מיר ווייטער ערקלעהרען.

פרק ב׳

אום צו קומען צו דער איבערצייגונג אין בעשעפער׳ס חכמה דורך די שאַפונג, דאַרף זיך יעדער איינער פערטיעפען אין דעם ענין לויט זיין שכל ערלויבט איהם. אויף אַזוי ווייט הייסט עס, ווי זיין מוח קען פערנעהמען.

און א מענש זאָל ניט זאָגען, אַז דאָס איז אַן אונמעגליכע זאַך, ווייל ביי יעדער בעשעפענים זעהען מיר אַן אַנדער מין חכמה, אַן אַנדער מין קונסט, טא ווי קענען מיר אַלצדינג נאָכפאָרשען? דאָס איז אָבער ניט ריכטיג. דער פונדאַ־מענט, דער עיקר פון גאָט׳ס חכמה איז איינס, נור זי שפּיגעלט זיך אָפּ אויף בעשעפענישען אין אַנדערע אופנים, אין אַנדערע געשטאַלטען, אַזוי ווי די זון וואָס האָט איין אויסזעהן, אָבער איהר שיין ווערט געענדערט לויט דעם קאָליר פון די שויבען, דורך וועלכע זי דרינגט אריין, אָדער אַזוי ווי מען בעגיסט בלומען, קרינען די טראָפּענס וואַסער וואָס פאַלען אויף די בלומען דעם קאָליר פון די בלומען, כאָטש דאָס וואַסער אַליין האָט ניט קיין פאַרב. דאַריבער דאַרף א מענש גוט בעאָבאַכטען די שאַפונג פון דער וועלט סאַי די קליינע, סאַי די גרויסע, און זיך אריינטראַכטען אין זאַכען וואָס ער ווייס ניט און די גאָטהייט וועט פאַר איהם ענטדעקט ווערען. דאָס הייסט, ער וועט איבערצייגט זיין, אַז עס איז דאָ א גאָט אויף דער וועלט. און טאַקי צוליעב דעם, ווייל די הימעלשע חכמה איז ניט אָנגע־ווענדעט אויף אַלע עקזיסטירענדע זאַכען גלייך, ווייל פייער, למשל, האָט אַן אַנדער איינגענשאַפט און וואַסער — אַן אַנדערע, דאַריבער דאַרף מען זיך אריינ־טראַכטען אין דעם צו פערשטעהן די זאַך גרינדליך. וואָרים ווען די סמנים פון חכמה וואָלטען געווען אויף אַלע בעשעפענישען גלייך, וואָלט זיכער ביי קיינעם קיין ספק געווען אַז איין מייסטער האָט זיי געמאַכט. עס וואָלטען אין אַזא פאַל ניט געווען קיין קלוגע און קיין נאַראָנים און אַלע וואָלטען דעם ענין פערשטאַ־נען אויף איינעם און דעם זעלבען אופן.

און וואָרום האָט דער בורא טאַקי ניט אָנגעווענדעט זיין חכמה אויף אַלע בעשעפענישען גלייך? ווערט עס ערקלעהרט אַזוי:

יעדע זאַך וואָס איז שטענדיג טהעטיג אין איינס; יעדע זאַך וואָס האָט אימער איינע און די זעלבע איינגענשאַפט אָדער עובדא, איז א סמן, אַז דאָס איז ניט ווירקזאַם מיט׳ן איינגענעם רצון, ווייל דאָס וויל אַזוי, נור ווייל די נאַטור צווינגט עס דערצו. פייער ברענט שטענדיג און וואַסער קיהלט, פערשטעהט מען, אַז ניט דאָס פייער און ניט דאָס וואַסער האָט א קאָנטראָל איבער זיך, נור די נאַטור צווינגט זיי צו האַלטען זיך שטענדיג ביי זייערע איינגענשאַפטען, מיט וועל־כע זיי זיינען בעשאַפען געוואָרען. אָבער א געגענשטאַנד וואָס האָט יכולת צו טהאָן מיט זיין איינגענעם ווילען, טהוט עס ניט שטענדיג גלייך איינס און דאָס זעלבע. א מענש, למשל, וואָס האָט א רצון, א ווילענס־קראַפט, קען טהאָן פער־

שידענע זאכען לויט זיין ווילען, און ווייל דער בעשעפער טהוט דאך אלעס מיט זיין הייליגען רצון און איז ניט געצוואונגען און איז ניט אונטערוואַרפען דער נאַטור, האָט ער זיינע שאַפונגען געמאַכט אַנדערש איינע פון די אַנדערע, כדי צו ציינגען, אַז ער האָט דאָס אַלעס געמאַכט מיט'ן פרייען ווילען, אַזוי ווי דער פסוק זאָגט "כל אשר חפץ עשה" — וואָס ער האָט געוואָלט, האָט ער געמאַכט. ווען אָבער די גאַנצע שאַפונג וואָלט געווען גלייך אין איינגעשאַפטען אָדער אין אויס־זעהן, וואָלט מען געקענט מיינען, אַז דער בעשעפער איז פון אַ געוויסע קראַפט געווען געצוואונגען אַזוי צו באַשאַפען.

דאָס איז איינע פון די אורזאַכען וואָרום די וועלט איז אַזוי ווי זי איז. עס זיינען אויך דעם דאָ נאָך טעמים, נאָך אורזאַכען, וועלכע אונזער שכל איז צו שוואַך צו בעגרייפען.

איז אָבער די פראַגע: זיינען מיר מחויב צו בעאָבאַכטען די בעשעפעניסען פון דער וועלט, אום פון זיי צו ברייננגען אַ ראיה אויף דעם בעשעפערס חכמה? איז אונזער ענטפער: יאָ, מיר זיינען דאָס מחויב צו טהאָן על פי שכל, און לויט דער פסוק און אונזערע חכמים האָבען אונז געלערנט.

מיר זיינען דערצו פערפליכטעט על פי שכל, ווייל מיר פערשטעהען דאָך, אַז מיר, ריידעוודיגע ברואים, שטעהען העכער פון די ברואים וואָס קענען ניט רעדען מיט דעם וואָס מיר ווייסען און בעגרייפען מעהר פון די לעצטע. איז ווען אַ מענש דענקט און ווענדעט אָן זיין פערשטאַנד צו פערשטעהען פיעל מעגליך חכמת הבורא, שטעהט ער אין אַ העכערע מדרגה פון אַ בהמה. ווען אָבער ער פערנאַכ־לעסיגט דאָס און גיט זיך ניט די מיה צו טראַכטען וועגען דעם, איז ער נאָך נידריגער פון דער אונוויסענדער בהמה, אַזוי ווי דער פסוק זאָגט: "ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו" —— דער אָקס קען זיין קויפער און דער עזעל — די קאַרעטע פון זיין ווירטה, און דער מענש וואָס סטאַרעט זיך ניט פיעל מעגליך צו קענען זיין ווירטה, זיין בעשעפער, איז אַלזאָ נאַרישער פון דעם אָקס און פון דעם עזעל.

פסוקים וואָס לערנען אונז אַז מיר זיינען מחויב צו פאָרשען חכמת הבורא פון די שאַפונג זיינען דאָ אַ סך. אין תהלים ווערט געזאָגט: "כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננת" — ווען איך זעה דיינע הימלען וואָס דו האָסט בעשאַפען, די לבנה און די שטערען וואָס דו האָסט פערפערטיגט, פער־שטעה איך דערפון די גאָטהייט. עס זיינען דאָ פיעלע עהנליכע פסוקים אין תנ"ך, אָבער עס איז ניט נויטיג אויסצורעכענען זיי אַלע.

און אונזערע חכמים, די חכמי התלמוד האָבען אונז אויך דאָס זעלבע גע־לערנט. די גמרא זאָגט, אַז די וואָס האָבען בכח צו פערשטעהן אַסטראָנאָמיע און זיי גיבען זיך ניט אָפּ מיט דעם, אויף יענע זאָגט דער פסוק: „ואת פועל ה' לא יביטו" — זיי גיבען זיך אָפּ מיט וועלטליכע תענוגים און אויף דעם בעשעפער'ס קינסטליכע אַרבייט אַכטען זיי ניט און ווילען עס ניט זעהן. אין אַן אַנדער פּלאַץ זאָגט די גמרא, אַז מיר מענשען קענען לערנען בעשיידענהייט פון אַ קאַץ, פאַ־מיליע ריינליכקייט אָדער געשלעכטליכע אַנשטענדיגקייט — פון אַ טויב, דרך ארץ — פון אַ האָהן און דעם פערבאָט פון גזלה — פון אַ מוראַשקע. די דערמאָהנטע ברואים זיינען געהיט אין די דאָזיגע זאַכען און מיר מענשען, ווען מיר בעאָבאַכ־טען זייערע אויפפיהרונגען, קענען עס פון זיי לערנען.

פֿאַלגליך, איז אונזער פֿפליכט צו קוקן און בעאָבאַכטן אַלעס וואָס מיר זעהען אויף דער וועלט, ווייל אַלעס זאָגט עדות אויף דעם בעשעפער׳ס איינהייט און חכמה און מיר קענען פֿון אַלעס עטוואָס לערנען.

פרק ג׳

אָבער ווי אייגענטליך קומט מען צו דער פּרוּף, צו דער איבערצייגונג איז נאַטהייט דורך בעאָבאַכטען די שאַפונג? מען קומט דערצו, ווען מען טראַכט זיך אַריין אין די הויפּט יסודות, אין די מאַטעריעס, פֿון וועלכע אַלעס איז בעשאַפען געוואָרען, דאָס איז פייער, וואַסער, ערד און לופט, און אין די אַלע זאַכען וואָס די פיער יסודות האָבען אַרויסגעבראַכט. מען דאַרף זיך אויך אַריינטראַכטען ווי יעדע עקזיסטירענדע זאַך אויף דער וועלט איז צוזאַמענגעשטעלט פֿון געוויסע חלקים און יעדער חלק בריינגט געוויסע נוצען. אַקוראַט ווי יעדער רעדעלע אָדער שרייפעלע אין אַ מאַשין איז נויטיג, אַזוי איז אין יעדען געגענשטאַנד נויטיג אַלעס וואָס עס ענטהאַלט. מען דאַרף אויך בעטראַכטען וואָס פאַר אַ נוצען יעדע זאַך אַלס גאַנצע בריינגט, און בעאָבאַכטען דעם אויסזעהן פֿון יעדע זאַך און דאָס גייסטיגעס וואָס די שאַפונג ענטהאַלט, דאָס הייסט, דער כח החיים, די עקזיסטענץ קראַפט וואָס יעדע זאַך האָט אין זיך. מען מוז אויף אַלעס אין דער וועלט קוקען מיט אָפענע אויגען און ווי ווייט מעגליך פערשטעהן דעם תכלית, דעם צוועק פֿון יעדער בריאה, הן לעבעדיגע זאַכען, הן רעדעוודיגע, ווי מיר מענשען, הן דוממים, שטומע זאַכען, ווי, למשל, שטיינער אָדער מעטאַלען, הן וואַקסונגען. דאָס אַלעס דאַרף מען בעטראַכטען און פערשטעהן אַז דער בעשעפער האָט אַלעס פּינקטליך צוזאַמענגעשטעלט אין געוויסע אָרדנונגען, כדי אַלעס זאָל קענען אַ קיום האָבען. און אויף וואָס מען זאָל ניט קוקען, איז אַלץ אַן אָנצייגונג אויף׳ן בעשעפער, אַקוראַט ווי אַ בגד, למשל, איז אַן עדות, אַז אימיצער האָט עס אויפגענעהט, אָדער אַ געביידע איז אַן איבערצייגונג אויף איהר בויער.

און מען דאַרף וויסען, אַז די גאַנצע וועלט איז צוזאַמענגעשטעלט פֿון מאַ־טעריעלע שטאָפען און גייסטיגעס, וואָס איינע די אַנדערע האַלטען אויף אַזוי ווי די לעבהאַפט פֿון לעבעדיגע בעשעפעניסען און זייערע קערפּערס. אָבער ניט אַלעס קענען אַלע מענשען זעהן און פערשטעהן. פאַראַן זאַכען אין גאָט׳ס חכמה, וואָס אַפילו אויסוויסענדע, נאַראָנים זעהען אויך איין. למשל, דעם גאַנג פֿון דער זון זעהען אַלע און יעדער איינער פערשטעהט אַז עס ליגט אין דעם אַ הימעלישע חכמה און מיר מענשען און אַנדערע ברואים געניסען דערפֿון. עס איז ניטאָ אַזאַ שוטה וואָס זאָל זאָגען אַז די שיין פֿון דער זון איז ניט נויטיג און בריינגט ניט קיינע נוצען. פאַראַן ווידער איינריכטונגען אין דער וועלט וואָס נור אַ גאַנץ גרויסער חכם, אַ ריכטיג אויפגעקלעהרטער מענש קען פערשטעהן זייער נויט־ווענדיגקייט. אויף׳ן פסוק: "וירא את כל אשר עשה והנה טוב מאד" — גאָט האָט געזעהן אַז אַלעס וואָס ער האָט בעשאַפען איז זעהר גוט, זאָגט די גמרא: "טוב מאד זה המות" — זעהר גוט, מיינט מען דעם טויט. דאָס איז אַ זאַך וואָס איז פֿאַר׳ן אַלגעמיינעם מענשען אומפערשטענדליך. ווי קען מען דאָס, דאַכט זיך, זאָגען אַז דער טויט איז בעשאַפען געוואָרען פֿון מענשען׳ס טובה ווע־גען? אָבער דאָס איז אַזוי און דער אמת׳ער חכם קען פערשטעהן, אַז דער טויט, די שטערבליכקייט צווישען בעשעפעניסען איז אַ תקנה, אַן אויסבעסערונג

פאַר דער וועלט און ווען ניט דער טויט, וואָלט געווען ערגער. פאַראַן ווידער אַ דריטער קלאַס פון די סמנים פון בעשעפער׳ס חכמה, וואָס אונבעטראַכטערהייד קען אַ מענש דיינקען, אַז זיי זיינען ניט גוט; אָבער ווען ער לייגט זיך איבער אין דעם און טהוט אַ ביסעל אַ טראַכט, זעהט ער איין אַז ער האָט אַ טעות גע־האַט. מיר ווילען נעהמען, למשל, די סעזאָנען פון יאָהר, דעם זומער מיט׳ן ווינ־טער, קען אַמאָל איינער דענקען אַז דער ווינטער איז אַן איבעריגע זאַך, אַ זאַך וואָס ברייננגט קיינע גוטעס און קיין הנאה פאַר׳ן מענשען; ווען אָבער ער נעהמט זיך די מיה אַ טראַכט צו טהאָן וועגען דעם, געפינט ער אויס, אַז די קאַלטע ווע־טערען זיינען אויך נויטווענדיג און בריינגען נוצען אין געוויסע הינזיכטען. אַזוי זיינען אויך דאָ אַנדערע זאַכען, וואָס זעהען אויס אונגוצבאַר און ניט גוט; אָבער אַז מען טהוט נאָר אַ ביסעל אַ טראַכט וועגען דעם, ווערט מען איבערצייגט, אַז עס איז ניט אַזוי.

דעריבער דאַרף אַ מענש מיט שכל קוקען אויף די שאַפונג ניט נור פון מאַטעריעלען שטאַנדפונקט. מען דאַרף אין זינען האָבען אַז אין יעדע זאַך ליגט עטוואָס גייסטיגעס, עטוואָס דעליקאַטנעס, אין וועלכע מען דאַרף זיך פיעל מעגליך אריינטראַכטען, און דאָס אריינטראַכטען זיך, דאָס בעאָבאַכטען די שאַ־פונג מיט אַ געדאַנק, מיט אַ שכל איז פאַר׳ן מענשען אַזוי ווי אַ לייטער, דורך וועלכען ער וועט אַלע מאָל דערגרייכען אַ העכערען שטאַפעל אין די איבערציי־גונג פון גאָט׳ס חכמה און זיינע חסדים אויף זיינע בעשעפעניסען. און ער וועט איהם דיענען לויט די גרויסקייט און ערהאַבענקייט, וואָס ער וועט אין איהם אנערקענען און לויט די גוטעס און גנאַדען וואָס דער בעשעפער האָט געטהאָן מיט איהם איידער ער האָט עטוואָס געטהאָן פאַר׳ן בעשעפער. וואָרום ווען אַ מענש טהוט דעם רצון פון גאָט, טהוט ער דאָך דאָס ערשט נאָכדעם ווי גאָט האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט דאָס צו טהאָן.

און אַז דער מענש קומט צו דער מדרגה צו פערשטעהן גאָט׳ס חסדים, זאָל ער זעהן וואָס ער דאַרף נויטיג פאַר זיין לעבען און עקזיסטענץ און דערפון זאָל ער געניסען. איבעריגע זאַכען, צו וועלכע מענשען האָבען חשק און אָהן וועל־כע מען קען אויסקומען, זאָל ער דורכלאָזען און ניט שטרעבען דערצו, ווייל צו פיעל קערפערליכער גענוס ווענדעט אָפּ דאָס הארץ פון גאָט, און אַ מענש דאַרף פערזאָרגען פאַר׳ן סוף, פאַר יענער וועלט, וואוהין ער וועט קומען נאָך זיין טויט.

דער מענש דאַרף בעטראַכטען די וועלט און די גוטעס וואָס מען קען דאָ געניסען ניט מעהר ווי אַ פאַרבערייטונג צו אַ רייזע, און ער דאַרף אין איהר נעהמען בלויז דאָס וואָס ער איז נויטיג צו דער רייזע, אָבער ניט קיין איבע־ריגעס. נור אַ נאַרר בעטראַכט די וועלט אַלס אַן אייביגקייט פאַר איהם און ער ווענדט אָן אַלע מעגליכקייטען אריינצוקריגען וואָס מעהר. ער מיינט, אַז ער לויפט און האָוועט אַליץ צו גונסטען זיין אייגענע פערזענליכקייט און ער בע־טראַכט גאָרניט אַז זיין מיה און זיין פּראַצע צו זאַמלען וואָס מעהר איז אַרויס־געוואָרפען, וואָרום דאָס קען איבערגעהן צו אַנדערע ביי זיין לעבען און נאָך זיין טויט געוויס.

די צווייי, דער וואָס קוקט אויף דער וועלט ווי מען דאַרף אויף איהר קו־קען, און דער שוטה וואָס זוכט אריינצוכאַפּען וואָס מעהר פון די וועלטליכע תענוגים, זיינען גליך צו צוויי ברידער, וועלכע האָבען גע׳ירש׳נט לאַנד פון זייער פאָטער און זיי האָבען זיך דערמיט צוטיילט. קיין אַנדער זאַך אויסער די

פעלד האבען זיי ניט געהאט. איז איינער פון די ברידער געווען א בעל שכל און א פלייסיגער מענש, און דער צווייטער — פערקעהרט, א נארר און א פוילער. האט דער קלוגער און פלייסיגער איינגעזעהן, אז פון זיין שטיקעל לאנד אליין וועט ער קיין חיונה ניט ציהען, האט ער זיך פערדונגען צו ארבייטען אין פרעמדע פעלדער, אבער ניט מעהר ווי אויף אזוי פיעל, אז ער זאל האבען אז ארימע אויסקומעניש, און אין די פערבליעבענע צייט האט ער ביסלעכווייז בעארבייט זיין אייגענע שטיקעל פעלד מיט גרויס חשק און פלייסיגקייט ביז ער האט זי אזוי אויסגעארבייט, אז ער האט פון איהר אליין געצויגען חיונה און נאך אפגעשפארט א קאפיטאל אויף שפעטער. דער צווייטער אבער, דער נארר און דער פוילער, האט ניט געקוקט אויף זיין אייגענע פעלד. ער האט געמוזט עפעס טהאן צו פערדיענען אויף עסען, אבער ווען ער איז פריי געווען האט ער געזוכט פערגעניגענס און פערבראכט זיין צייט אין אומניצליכע זאכען. דערווייל איז זיין פעלד פערוויסט געווארען און ער איז קיינמאל צו קיין תכלית ניט געקומען.

א מענש מיט שכל דארף פערשטעהן, אז זיין אייגענע פעלד איז די עולם הבא, און דא, אויף דער וועלט, איז א פרעמדע פעלד. דארף מען זיך ניט אריינטהאן אין דער עולם הזה קיין סך, בלויז פיעל עס איז נויטיג פאר'ן גוף, און די איבעריגע צייט ארבייטען פאר דער נשמה, אזוי ווי יענער קלוגער און פלייסיגער ברודער האט געטהאן מיט זיין פעלד און איז טאקי געקומען צו א תכלית. דער נארר אבער און דער פוילער טהוט פערקעהרט: ער ארבייט אויף א פרעמדע פעלד און זיין אייגענע פערלאזט ער. ער האט נור אין זינען דעם היינט און דעם שפעטער פערגעסט ער. מען דארף דעריבער דעם משל גוט בעטראכטען און ארויפנעהמען א מוסר.

אבער מיר קעהרען זיך אום צוריק צו דעם ענין פון חכמת הבורא, אין וועלכעם מיר זיינען מחויב אריינצוטראכטען זיך.

דיא חכמה פון דער וועלט שאפונג קענען מיר זעהן אויף זיעבענערליי אופנים. דאס הייסט: מען קען עס איינטיילען אין זיעבען הויפט חלקים. אין אמת'ען אבער זעהט מען דאס אויף יעדען שריט און טריט. אויף וואס מען זאל ניט א קוק טהאן און וועגען וואס מען זאל ניט א טראכט טהאן, איז אין אלעם דא הימעלשע חכמה און געטליכע קונסט. מיר וועלען אבער ניט רעדען פון איינצעלנע זאכען, נור פון אלגעמיינע, און דיעזע זיינען, ווי געזאגט, זיעבען.

ערשטענס, לאמיר קוקען אויף אונזער ערד, ווי זי שטעהט אין מיטען פון דעם וועלט־רוים און די וואסערען, די ימים, זיינען אויף איהר, אויף דער ערד. די לופט איז איבער זיי ביידע, איבער דער ערד און איבער די ימים און דאס פייער, דער יסוד האש, איז העכער פון זיי אלע. דא האט איהר די פיער יסודות, וועלכע שטעהען שטענדיג אויף איין וואג און אויף איין מאס און ווערען קיינמאל ניט געענדערט. יעדער פון די דאזיגע עלעמענטען געפינט זיך אויף זיין פלאץ, וואס איז פאר איהם בעשטימט. די וואסערען פון די ימים, כאטש זיי זיינען העכער פון דער ערד, גיסען זיך ניט ארונטער, די וואסערען זיינען אזוי ווי איינגעצאמט, איינגעבונדען און געהן ניט אריבער די גרעניץ. דארף מען האבען א בעסערע געטליכע חכמה ווי דאס איז?

צווייטענס: זעהען מיר די הימעלשע חכמה אין אונז מענשען גופא. דער מענש בכלל, וואס איז אן און פאר זיך אן עולם קטן, א קליין וועלטעל; דער מענש וואס די אלע שאפונגען זיינען פאר איהם און ער בעשעהנט די וועלט

און ברייננט איהר צו פאלקאמענהייט, איז א קינסטליכע בעשעפענים, וואס נור די הימעלשע חכמה האט געקענט בעשאפען.

דריטענס: זעהט מען גאט'ס חכמה אין די צוזאמענשטעלונג פון די קערפערליכע און גייסטיגע טיילען פון דעם מענשען, פון דעם שכל וואס דער בעשעפער האט איהם געגעבען און איהם געשטעלט העכער פון אנדערע ברואים דערמיט וואס ער קען רעדען.

פיערטענס: איז די הימעלשע חכמה אנזיכטיג אין אלע לעבעדיגע בעשעפעניסען, קליינע אזוי ווי גרויסע. מיר זעהען דאס אין די פליהענדע בעשעפעניסען, אין די שווימענדע, אין די קריכענדע און אין די וואס געהען אויף פיער פיס. ווען מיר בעטראכטען ווי יעדע פון זיי האט אן אנדער אויסזעהן, אן אנדער פארמע, אן אנדער נאטור און אן אנדער אייגענשאפט, בעגרייפען מיר וואס פאר א חכמה עס ליגט אין זייער שאפונג.

פינפטענס: איז די הימעלשע חכמה אויבען אויף אין וואקסונגען און אין מעטאלען, וואס זיינען בעשאפען געווארען פאר'ן מענשליכען געברויך. מען זעהט קלאהר ווי די נאטור פון וואקסונגען און מעטאלען איז ניט גלייך ביי אלע, ווי יעדע זאך האט איהר בעזונדערע אייגענשאפט, איהרע בעזונדערע כחות, און מען מוז צוגעבען, אז זיי זיינען בעשאפען געווארען פון א קלוגען מייסטער.

זעקסטענס: לאמיר בעטראכטען די קלוגע אויפטהואכצען פון אונז מענשען, די פערשיעדענע ארבייט וואס מיר מאכען פאר אונזערע בעקוועמליכקייטען, אלגעמיינע, ווי א שטיינער די קלוגע און קונציגע מיטעל וואס מיר ווענדען אן ארויסצוקריגען און פערפערטיגען אונזערע שפייזען אדער ארויסצוקריגען די מאטעריע פאר בגדים און פערפערטיגען די בגדים, און איינצעלנע זאכען וואס ניט אלע נויטיגען זיך אין דעם, ווי, למשל, די ארבייט פון מאכען ציערונג און דאס גלייכען. ווען מיר בעטראכטען דאס, ווען מיר נעהמען זיך די מיה צו בעאכבאכטען די זאך ריכטיג, זעהען מיר, אז אין דעם ליגט אויך א הימעלשע חכמה. ווארום ווען דער אויבערשטער וואלט די מענשען ניט אריינגעגעבען דעם זינען צו טהאן אלעם וואס זיי טהוען און מאכען אלעם וואס זיי מאכען, וואלט די וועלט קיין קיום געהאט.

זיעבענטענס: זעהט מען די צייכענס פון דער הימעלשער חכמה אין דעם וואס דער בורא האט אונז געגעבען די תורה און געזעצע צו דיענען איהם און הנאה האבען דורכדעם אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט, אזוי ווי דער פסוק זאגט: "שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם" — העבט מיך צו און געניסט גוטעם און אייערע זעעלען זאלען פערגעניגען האבען. עס זיינען דא נאך פיעלע פסוקים, וואס דריקען אויס דאס זעלבע. און אז דער תורה, אן די געזעצע וואס גאט האט געגעבען זיינען אבהענגיג די געזעצע און מנהגים פון לענדער און רעגיערונגען. ווען ניט די ערשטע געטליכע געזעצע, וואלטען מענשען ניט געוואוסט און ניט געהאט קיין בעגריף פון שאפען געזעצע, א זאך וואס ברייננט נוצען דער וועלט און דער מענשהייט. און די טבע, די נאטור האט א שיכות מיט דער תורה אויף אזא שטופע ווי א קנעכט צו זיין ווירטה. ווארום די כחות פון דער נאטור פאלגען נאך די פערזאגען פון די געטליכע געזעצע, אזוי ווי דער פסוק זאגט: „ועבדתם את ה' וברך את לחמך" — אז איהר וועט דיענען גאט, וועט ער בענשען אייער ברויט. אדער: „אם שמוע תשמע לקול ה' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך" — אויב דו וועסט הערען גאט'ס

שטימע און דו ווערסט טהאָן דאָס וואָס ער פערלאַנגט, וועל איך דיך בעשירמען פון די קראַנקהייטען וואָס איך האָב געבראַכט אויף די מצריים, און נאָך פיעלע אַזעלכע פסוקים, וואָס דריקען אויס, אַז די קראַפט פון דער נאַטור איז אָבהענגיג אָן דער תורה, אָן די געזעצע, פאָלגט מען זיי אויס, איז די נאַטור גוט און מילד צו די מענשען; ווען ניט, ברייגגט זי שלעכטעס אויף דער מענשהייט.

פרק ד׳

אָבער וועלכער פון די זיעבען צייכענס אויף חכמת הבורא, וואָס זיינען אויסגערעכענט אין פאָריגען פרק, איז נעהענטער צו אונז? און אין וועלכע פון די זיעבען דאַרפען מיר זיך מעהר אַריינטראַכטען, אום צו ווערען איבערצייגט אין דעם בעשעפער׳ס חכמה און זיינע חסדים מיט אונז? ווען מיר זאָגען, אַז די איבערצייגונג קען קומען פון יעדע פון די זיעבען זאַכען; אָבער אויב מיר דאַרפען זיך אין וועלכען עס איז ענין מעהר אַריינטראַכטען, איז דאָס אין דעם וואָס איז נעהענטער און מעהר בעקאַנט צו אונז, און דאָס איז: די חכמה און גבורה וואָס עס ליגט אין די בעשאַפונג פון מענשען גופא, דאָס קליינע וועלטעל וואָס איז די הויפט אורזאַך פון די גאַנצע וועלט־שאַפונג.

און מיר דאַרפען בעטראַכטען כסדר פון דעם אָנפאַנג ווי אַזוי דער מענשליכער קערפּער ווערט ענטוויקעלט, ווי ער ווערט געבוירען, ווי די טהיילען, פון וועלכע ער בעשטעהט, זיינען צוזאַמענגעקניפּט, ווי זיינע גליעדער זיינען צוזאַמענגעשטעלט, די נוצען וואָס ער האָט פון יעדעם גליעד, און וואָרום דער מענש מוז זיין ווי ער איז. נאָכהער דאַרפען מיר בעטראַכטען ווי אַלעס איז איינגעריכטעט צו גונסטען די מענשליכע בעשעפענים, ווי אַלע זיטען און אויפפיהרונגען פון מענשען, זיינע גייסטיגע כחות, זיין פערשטאַנד, זיינע נאַטירליכע נייגונגען, הן שטענדיגע, הן צופעליגע, האָבען אַ געוויסען צוועק, אַ געוויסע כונה צו גוטען. און אַז דאָס וועט אונז קלאָהר ווערען, וועט אונז פיעל קלאָהר ווערען וועגען דער וועלט בכלל, ווייל דער מענש איז, ווי געזאָגט, אַן אָן פאַר זיך אַ קליין וועלטעל און איז גלייך צו דער גרויסער און ברייטער וועלט. אַ געוויסער חכם האָט שוין לאַנג געזאָגט, אַז די פילאָזאָפיע, די אויפקלעהרונג ליגט אין קענען זיך אַליין. ווייס אַ מענש זיך אַליין, בעגרייפט ער די חכמה און געטליכע קונסט פון זיין שאַפונג, פערשטעהט ער אויך די גאָטהייט. און אַזוי האָט אויך איוב געזאָגט: ״ומבשרי אחזה״ — פון מיר אַליין זעה איך די גאָטהייט.

און וויבאַלד אַז דאָס איז אַזוי, געפין איך פאַר נויטיג צו שרייבען צו ביסלעך פון יעדען ענין, כדי אויפמערקזאַם צו מאַכען די יעניגע וואָס פערנאַכלעסיגען צו דענקען וועגען דעם, אַז זיי זאָלען זיך אין דעם אַריינטהאָן און דאָס וועט זיי ברייגגען צו טראַכטען ווייטער און נאָכפאָרשען איבער זאַכען, וואָס איך וועל ניט דערמאָהנען, און וועלען וויסען צו דאַנקען דעם בעשעפער פאַר די חסדים וואָס ער טהוט מיט זיי.

צוערשט דאַרף זיך יעדער נעהמען אין זינען דעם אָנפאַנג פון דעם מענשען און זיין קומען אויף דער וועלט, און דורכדעם אַליין וועט ער שוין אָנערקענען גאָט׳ס גנאָדען וואָס ער האָט איהם געבראַכט אין עקזיסטענץ פון גאָר ניט. און דאָס איז דער סדר הבריאה, די אָרדנונג פון די בעשאַפונג פון מענשען:

ער פאננט זיך אן פון די פיער יסודות: פייער, וואסער, לופט און ערד, וואס זיי זיינען דער אָריגינאַל פון אלע שאפונגען פון דער וועלט. פון די פיער יסודות קומען ארויס וואקסונגען. די וואקסונגען ווערען פערוואנדעלט אין נאהרונג, אין שפייז. פון די שפייז, וואס דער מענש עסט, בעקומט ער בלוט און זוימען, וועלכע געהען איבער צו דער קאטעגאריע פון א לעבעדיג בעשעפענים אין בויך פון דער מוטער. דאן ווערט די דאזיגע בריאה׳לע א מענש, א לעבעדיגעם וועזען וואס קען רעדען. און ער ווערט ענטוויקעלט און וואקסט אויס און עס קומען פאר אין זיין לעבען געוויסע ענדערונגען און פערשיעדענע סבות און פאסירונגען און שטענדיגע איבערגאנגען פון איין שטופע צו אן אנדערע. און דאס אלעס איז פון בעשעפער פאראויס אויסגערעכענט און בעשטימט פון מענשענ׳ס טובה וועגען.

און אז מען וויים שוין און מען פארשטעהט שוין דאס, דארף מען זיך אריינטראכטען ווייטער אין די צוזאמענשטעלונג פון דעם קערפער פון מענשען און זיין נשמה. דער קערפער, ווי מיר וויסען שוין, ענטהאלט די פיער יסודות, וועלכע זיינען אייגענטליך איינס דער קאנטראסט פון דאס אנדערע, און די גייסטיגע נאטורען פון מענשען זיינען אויך ניט גלייך. יעדער מענש קען זיין אי פרעהליך, אי אומעטיג; אי מילד, אי שטרענג, און דאס גלייכען. דאך האט דער בעשעפער די אלע יסודות און כחות פעראייניגט און עס פערוואנדעלט אין א קערפער וואס זעהט אויס איינס, כאטש זיינע אייגענשאפטען און נאטורען זיינען א סך.

און דאס גופא וואס אין דעם מענשען זיינען פעראייניגט קערפער און גייסט אדער גוף און נשמה, צוויי קאנטראסטען, וועלכע זיינען אזוי צוזאמענגעבונדען אז זיי הארמאנירען איינע מיט די אנדערע — דאס גופא איז א וואונדערליכע זאך, וואס נור די הימעלשע חכמה האט געקענט אויפטהאן.

מען דארף זיך אריינטראכטען ווי דער רוח החיים, דער לעבענס אטהעם, די נאטירליכע היץ, די בלוט, די אדערען, די מארך־ביינער און די נערוועען שאפען די לעבענס־קראפט אין דעם מענשען, און דער בעשעפער האט געשאפט מיטעל צו היטען און בעשיצען די דאזיגע דעליקאטנע לעבענס פאקטארען פון אל־דאס־ביין דורך די לייב, די ביינער, די הויט, די האר און די נעגעל, וואס דעקען זיי צו און בעוואכען זיי פון שלעכטע פאסירונגען. דאן דארף מען זיך נעהמען אין זינען ווי גרוים עס זיינען די גענאדען פון בעשעפער וואס ער האט דעם מענשען אנפאנגס געגעבען א געלעגער אין זיין מוטער׳ס בויך, א זיכערער פלאץ, וואו קיין האנד קען איהם ניט דערגרייכען און עס קומט צו איהם ניט צו קיין היץ, ניט קיין קעלט און ער ליגט דארט בעווארענט אזוי ווי אין א שטארקען פאנצער, און ער ווערט דארט פערזארגט מיט נאהרונג פון די שפייז וואס זיין מוטער עסט, און ער וואקסט און ענטוויקעלט זיך ביז ער בעקומט אייגענע בעוועגונגס־קראפט, דורך דעם וואס ער קריגט זיין נאהרונג אהן שום מיה אין א פלאץ וואו קיין מענש קען בשום אופן ניט צוקומען.

און וואס זיין קערפער ווערט גרעסער אלץ מעהר נאהרונג קריגט ער דארט, און דאן קומט ער אליין ארויס אויף דער וועלט דורך די הילף און די גענאדען פון גאט וואס איז א רחום וחנון. און ווען דער מענש ווערט געבוירען איז ער שוואך. ער בעזיצט ניט אלע חושים, אלע געפיהלען פון אן ערוואקסענעם מענשען. ער האט בלויז דעם חוש המשוש, דעם געפיהל אנצוטאפען געגענ־

שטענדע מיט זיינע הענטלעך, און דעם חוש הטעם, דער געפיהל פון פיהלען א טעם, א געשמאק אין די נאהרונג וואס ער קריגט. און דער בעשעפער האט שוין פאראויס פאר איהם צוגעגרייט זיין שפייז פון זיין מוטער'ס בריסט, וועלכע פליסען מילך, א זיסע און געשמאקע פליסיגקייט, פון וועלכעם דאס קינד האט הנאה. און עס איז אזוי איינגעריכטעט מיט א רעכענונג, אז די מילך זאל ניט געהן צו לאנגזאם און ניט צו שנעל, כדי דאס קינד זאל לייכט קענען זויגען און זיך ניט דערהווערגען מיט א צו שטארקען שטראם מילך.

נאכהער ווערט דעם מענשענ'ס קערפער שטארקער און ער בעקומט שוין די געפיהלען פון זעהן און הערען. און דער בעשעפער האט אין די הערצער פון זיינע עלטערען איינגעפלאנצט א ליעבשאפט צום קינד, כדי דאס הארעווען איהם זאל אויף זיי ניט זיין קיין שווערע לאסט. און זיי היטען איהם און גיבען אויף איהם אכטונג בעסער ווי אויף זיך אליין און בעזארגען איהם מיט אלע בעקוועמליכקייטען. דאן, ווען דאס קינד ווערט עלטער און זיינע בעדערפניסע זיינען מעהר, פער'מיאוס'ן איהם אויך ניט זיינע עלטערען און זיי גיבען איהם אלעס וואס ער דארף, אפילו ווען ער פערשטעהט נאך ניט צו אנערקענען די מיה וואס זיי בעמיהען זיך פאר איהם און די לאסט וואס עס ליגט אויף זיי צו בעזארגען איהם מיט אלעס וואס זיין הארץ גלוסט.

און ווערט דאס קינד נאך עלטער, קען ער שוין רעדען און זיינע קערפער־ליכע און גייסטיגע געפיהלען ווערען שטארקער, און ער ענטוויקעלט זיך אלץ מעהר און מעהר ביז ער ווערט א פאלקאמענער מענש. און דאס וואס דער מענש ווערט לכתחילה ניט געבוירען מיט פולען שכל, איז אויך פון זיין טובה וועגען. ווארום ווען א קינד וואלט געבוירען ווערען מיט פערשטאנד און וואלט פער־שטעהן, אז ער איז געגען אנדערע א שוואך בריאה׳לע; ווען ער וואלט געהאט א באגריף, אז אנדערע מענשען זיינען מעהר בעוועגליך, קענען געהן און טהאן אלעס און האלטען זיך אליין ריין, וועהרענד ער, דאס קליין קינד, איז הילפלאז און קען דאס ניט, וואלט ער דערפון געהאט גרוים עגמת נפש און וואלט אפשר נעשטארבען פון קלעמענים.

און עס איז וואונדערבאר, אז דאס וואס א קינד וויינט, איז אויך פון זיין טובה וועגען. מעדיצינער זאגען, אז אין א קינד'ס מח געפינט זיך א פליסיגקייט, וואס איז שעדליך פאר איהם ווען דאס פערבלייבט דארט, האט די נאטור געמאכט, אז די קליינווארג זאלען וויינען און יענע שעדליכע פליסיג־קייט קומט ארויס אין דער פארמע פון טרעהרען און זיי ווערען דורכדעם נצול פון שלעכטע פאלגען. און דאס וואס ביי קינדער בייטען זיך די צייהן איז אויך א חסד פון גאט. ווען דאס קינד איז גאנץ יונג און עסט ניט קיין הארטע זאכען דארף ער האבען אנדערע צייהן און ווען ער ווערט עלטער דארף ער האבען אנדערע, שטארקערע ווי די פאריגע. און ווען די צייהן בייטען זיך ביי איהם, פאלען זיי ניט ארויס אלע מיט אמאל, נור איינציגווייז, כדי ער זאל ניט פער־בלייבען אינגאנצען אהן צייהן און ניט קענען צוקייען זיין שפייז.

און דאס וואס אויף קינדער קומט פיעלע מינים קראנקהייטען ווי פאקען, מאזלען און נאך אזעלכע, איז אויך מיט א געוויסען אבזיכט, מיט א געוויסע כונה פון הימעל, כדי דער יונגער מענשעל זאל קענען די וועלט און זאל ניט מיינען אז זי איז דורכאויס גוט און פארגעניגענד. ווארום ווען א מענש זאל אזוי דענקען, וואלט ער בעהערשט געווארען פון געוויסע תאוות, פון לוסט צו

זאכען וואס זיינען ניט רעכט און ניט פיין און וואלט געווען ניט בעסער פון א בהמה.

דאן דארף דער מענש בעאבאכטען די נוצען וואס ער האט פון די גליעדער פון זיין קערפער און ווי יעדעס גליעד איז איינגעריכטעט פאר א געוויסען צוועק. די הענד, צו נעהמען און צו געבען; די פיס, צו געהן; די אויגען, צו זעהן; די אויערען, צו הערען; דער נאז, צו שמעקען; די צונג, צו רעדען; דאס מויל, צו עסען; די ציינער, צו קייען; דער מאגען, צו קאכען; דער לעבער צו לייטערען, צו סטאלירען די שפייז, און אזוי יעדעס גליעד, יעדער ארגאן, סיי אן אויס־וויינגסטער, סיי אן אינעווייניגסטער, האט א געוויסע אויפגאבע וואס ווערט דורך איהם דורכגעפיהרט און אלעס איז נויטיג, אלעס מוז זיין, ווייל די אלע אברים און אדערען וואס געפינען זיך אין מענשען׳ס קערפער זיינען געשלאסען איינע אין די אנדערע און מען מוז אלעס האבען. און פיעל מיר זאלען זיך ניט צוקוקען, פיעל מיר זאלען ניט בעאבאכטען דעם געבוי פון אונזער קערפער, וועט אלץ פערבלייבען מעהר וואס מיר ווייסען ניט וועגען די נוצען וואס יעדעס גליעד בריינגט ווי מיר ווייסען יא.

און ארייינטראכטענדיג זיך אין דעם ענין קען מען זעהן ווי די נאטור ארבייט און איז ווירקזאם אין מענשען׳ס קערפער, ווי די שפייז וואס דער מענש פער־דייהעט ווערט פערנאנדערגעטהיילט אין יעדעס גליעד. יעדער ארגאן בעקומט זיין געהעריגען חלק, און אין דעם ליגט א געטליכע חכמה, ווי דוד המלך זאגט: „כל עצמותי תאמרנה: ה׳ מי כמוך" — אלע מיינע ביינער זאגען: ווער איז נאך אזוי ווי דו גאט. דאס הייסט, אז בעאבאכטענדיג די ביינער, די אברים פון מענשען, זעהט מען אין דעם די גאטהייט און עס איז גלייך ווי די ביינער אליין זאלען רעדען פון גאט׳ס גרויסקייט.

לאמיר בעטראכטען דעם פראצעס פון עסען. דאס עסען געהט ארונטער אין בויך דורך א גלייכען וועג, דורכ׳ן וושט, דאן ווערט עס אין די נעדערים צומאהלען בעסער ווי די ציינער האבען עס צוקייעט. דאן שיקט דער מאגען נאהרונג צום לעבער דורך דינע אדערען, וואס זיינען געמאכט ווי א זיפ, כדי אהין זאל ניט ארייינקומען קיין גראבע זאך. און דער לעבער פערוואנדעלט די שפייז אין בלוט, וועלכע צושפרייט זיך איבער׳ן גאנצען קערפער דורך געוויסע רעהרען וואס זיינען דארויף געשאפען. און דער אפפאל, די שעדליכע שטאפען ווערען אפגעטהיילט פון די נאהרענדע. און אלעס ווערט געלייטערט און גע־רייניגט, כדי קיינע שעדליכע שטאפען זאלען איינדרינגען אין קערפער און זאלען איהם ניט קראנק מאכען.

דאן דארף מען בעטראכטען אונזער שטים־ארגאן, ווי ער בריינגט ארויס די קולות און אפקלאנגען וואס קומען ארויס פון די ליפען, פון צונג, פון די ציינער, פון גומען און פון האלז. ווי עס איז בעוואוסט, אז די אותיות "בומף" קומען ארויס פון די ליפען, "דטלנת" — פון צונג, "זשרץ" — פון די ציינער, "גיכק" — פון גומען, און "אחהע" — פון האלז. אונזער שטים אדער רעדע ארגאן איז זעהר א קונציגע זאך, און אזוי יעדעס פיצעלע אין אונזער קערפער איז געמאכט מיט חכמה און צוליעב געוויסע צוועקען. אביסעל ווייסען מיר און מיר פערשטעהען און א טהייל ווייסען מיר ניט און פערשטעהען ניט.

אויך דארף א מענש בעטראכטען די פיער כחות פון זיין קערפער און וואס זיי טהוען אויף. די פיער כחות זיינען דער כח המושך, די ציהונגס קראפט,

וואָס ציהט דאָס עסען אַרונטער אין מאַגען; די אויפהאַלטס קראַפט, וואָס האַלט אויף די שפּייז ביז עס ווערט איבערגעקאָכט און איבערגעאַרבייט; די קאָך קראַפט, וואָס קאָכט איבער די שפּייז און ציהט פון דעם אַרויס דעם עסענץ, די נאַהרונג; און די שפּאַר קראַפט, וואָס שפּאַרט אַרויס די פסולת, דעם אָפּפאַל, וועלכען דער קערפּער דאַרף ניט.

אַט די פיער כחות האָבען די אויפגאַבע צו דיענען דעם מענשען און טהאָן אַלעס וואָס עס איז גוט פאַר איהם. דער מענש בכלל איז אַזוי ווי אַ קעניג און די פיער דערמאָהנטע כחות זיינען זיינע משרתים. די ערשטע בעזאָרגען איהם מיט זיינע נויטיגע בעדערפניסע און דער לעצטער ראַמט אַרויס די שמוץ, די אומנוצליכע זאַכען פון זיין הויז.

פרק ה׳

נאָכדעם וויא מען בעטראַכט גוט דאָס אויבענגעשריעבענע וועגען דיא קערפּערליכע כחות און אייגענשאַפטען, דאַרף יעדער מענש אַ טראַכט טהאָן וועגען די גייסטיגע געפיהלען וואָס ער בעזיצט און די נוטצען וואָס דער מענש האָט פון דעם כח המחשבה, דער געפיהל אָדער די אייגענשאַפט פון דענקען, דעם געפיהל פון זכרון, די אייגענשאַפט צו געדענקען זאַכען, די פערגעסונג, דעם געפיהל פון שעהמען זיך, דעם שכל און די רעדונגס־קראַפט. און ער וועט זיך איבערציינגען אַז ער מוז דאָס אַלעס האָבען און קען אָהן דעם ניט אויסקומען. ווען אַ מענשען זאָל פעהלען בלויז דער זכרון, וואָס וואָלט ער געטויגט אויף דער וועלט? און ווי שעדליך וואָלט עס געווען פאַר איהם אין אַלע הינזיכטען? ער וואָלט ניט געדענקט וואָס ער האָט שוין אָפּגעטהאָן און וואָס ער דאַרף נאָך טהאָן; ער וואָלט ניט געדענקט וואָס ער האָט גענומען און וואָס ער האָט גענעבען; וואָס ער האָט געזעהן און וואָס ער האָט געהערט און וואָס ער האָט געזאָגט און וואָס עמיצער האָט איהם געזאָגט. ער וואָלט ניט נעדענקט ווער עס האָט איהם אַ טובה געטהאָן און ווער עס האָט איהם אַ רעה געטהאָן; ווער עס האָט איהם געהאָלפען און ווער עס האָט שאַדען געטהאָן. ער וואָלט אפילו ניט געטראָפען דעם וועג, מיט וועלכען ער איז שוין פיעל מאָל געגאַנגען. ער וואָלט זיך קיין זאַך ניט געקענט אויסלערנען אפילו ווען ער וואָלט אויף דעם געהאָרעוועט זיין גאַנצען לעבען. עס וואָלט איהם ניט געהאָלפען קיין פּראַקטיקע און ער וואָלט קיינמאָל ניט געקענט מעסטען אַ זאַך וואָס קען קומען פון אַ זאַך וואָס איז שוין איינמאָל געווען. ער וואָלט, הייסט עס, ניט געקענט נעהמען קיין ראיה אויף דער צוקונפט פון דער פערגאַנגענהייט, און ער וואָלט זיך אינגאַנצען אויסגעטהאָן פון דעם מין מענש.

דאָס זעלבע איז אויך מיט׳ן כח השכחה, מיט דער אייגענשאַפט פון פערגעסונג, וואָס דער מענש בעזיצט. ווען אַ מענש זאָל ניט האָבען דיעזע איי־גענשאַפט, וואָלט ער קיינמאָל ניט געלעבט אָהן טרויער און עגמת נפש. קיין פרייד אין דער וועלט וואָלט ביי איהם ניט אָוועקגענומען זיין שטענדיגען אונמוטה און ער וואָלט קיינמאָל קיין הנאה געהאַט פון לעבען. ווען ער וואָלט שטענדיג געהאַט אויפ׳ן זינען די בייזע בעגעגעניסען וואָס קומען און קענען קומען אויף דער וועלט, וואָלט ער קיינמאָל קיין רוה ניט געהאַט און וואָלט אַלץ געטראַכט און געקלעהרט ווי אַזוי אויסצומיידען זיי, אַט די דאָזיגע בע־

געגניסען. זעהט מען דאך דערפון, אז כאטש זכרון און פערגעסונג זיינען צוויי קאנטראסטען, דאך זיינען דיביידע געפיהלען אדער איינגעשאפטען איינ־געפלאנצט אין מענשען און ביידע ברייגגען איהם נוטצען און ביידע זיינען פון זיין טובה ווענען.

איצט לאמיר נעהמען דעם געפיהל פון בושה, פון שעהמען זיך, וואס בלויז דער מענש בעזיצט, אבער ניט קיינע אנדערע בעשעפעניסען. לאמיר עס בעטראכטען און זעהען וואס פאר א נוטצען דאס ברייגגט דעם מענשען.

ווען מענשען וואלטען זיך ניט געשעהמט פאר מענשען, וואלטען פיעלע קיין אורח ניט אריינגענומען צו זיך אין הויז, מען וואלט צוגעזאגט און ניט געהאלטען ווארט, איינער דעם אנדערען וואלט קיינע טובות געטהאן, און מען וואלט זיך ניט דערווייטערט פון שלעכטע טהאטען. דער געפיהל פון בושה איז אין פיעלע זאכען מעהר ווירקזאם ווי געבאטען פון דער תורה. די תורה האט, למשל, אנגעזאגט: "כבד את אביך ואת אמך", פון דעסטוועגען וואלטען א סך די דאזיגע מצוה ניט מקיים געווען און זיי וואלטען זייערע עלטערען ניט געהאלטען עהרליך, בכבוד, ווען זיי וואלטען זיך ניט געשעהמט פאר לייטען. ווער שמועסט אנדערע מענשען, ניט פאטער און מוטער, וואלט מען געווים ניט נוהג כבוד געווען. ווען ניט די חרפה פאר לייטען, וואלטען א סך ניט מקיים געווען די מצוה פון השבת אבדה. געפונען, איז מיינס, וואלטען זיי געזאגט, און וואלטען געפונענע פרעמדע פערלוסטען ניט אוועק־געגעבען, און וואלט נאך עברות בעגאנגען. וועט איהר דאך פרעגען: מען זעהט דאך אבער פארט, אז מענשען בעגעהען די דאזיגע עולות? איז דער תירוץ, אז די וואס טהוען דאס האבען פון זיך אראפגעווארפען די בושה, אזוי ווי דער פסוק זאגט: "ולא ידע עול בשת" — דער בעל עולה, דער פערברעכער ווייס ניט צו שעהמען זיך. וועט מען זיך דאך וואונדערען: ווארום האט דער בעשע־פער איינגעפלאנצט אין מענשען די טבע צו שעהמען זיך פאר מענשען און ניט פאר איהם, פאר גאט גופא? איז דער תירוץ: אז ווען דער מענש וואלט געהאט בושה פאר גאט, וואס זעהט זיינע מעשים און קוקט אויף איהם שטענדיג, און די בושה וואלט איהם אפגעווענדט פון זינד, וואלט ער דאך געווען א מוכרח, א געצוואונגענער צו טהאן גאט'ס געבאטען, דאס הייסט: די נאטור פון שעה־מען זיך וואלט איהם געצוואונגען דער־צו, און דאס וויל דער בעשעפער ניט. ער וויל אז דער מענש זאל האבען די בחירה, דעם אויסוואהל, צו דיענען איהם מיט זיין אייגענעם רצון, ניט עפעס זאל איהם טרייבען דערצו, כדי עס זאל איהם דערפאר קומען שכר. ווארום ווען דער מענש זאל דיענען גאט אויס א נאטירליכע נייגונג, פארוואס וואלט איהם געקומט שכר?

אבער כאטש די נאטור האט אונז ניט אריינגעגעבען דעם געפיהל פון בושה פאר'ן בעשעפער, דארפען מיר אבער האבען בושה פאר איהם אויס אייגענע איבערצייגונג, אז מיר זיינען מחויב איהם צו דיענען און אז ער זעהט און גיט אכטונג אויף אלעם וואס מיר טהוען, הן אין דער עפענטליכקייט, הן אין געהיים.

אבער וועגען דעם שכל, וואס דער בורא האט אונז געשענקט און דעם געפיהל צו פערשטעהען און בעגרייפען מיט אונזערע געדאנקען וואס ער האט אונז געגעבען, וואס אין דיעזען פרט זיינען מיר די איינציגע פון אנדערע לעבעדיגע בעשעפעניסען — וועגען דעם דארפען מיר זיך ניט פיעל אריינ־

טיפּען צו וויסען די גרויסע נוטצען וואָס מיר האָבען דערפון, ווייל דאָס איז אויבען אויף. דער שכל דיקטירט אונז ווי אזוי צו פיהרען זיך מיט אונזער גוף, ווי אזוי צו בעוועגען אונזערע גליעדער. אויסער די וואָס דער שכל איז פון זיי אוועקגענומען געוואָרען דורך א צופאל וואָס האָט פּאסירט מיט זייערע מחות, משוגעים, הייסט עס, וויסען דאָס ניט און פערשטעהען ניט. אבער ניט נור דאָס: מיט אונזער שכל ערגרייכען מיר זעהר פיעל. דער שכל לערענט אונז אז עס איז דאָ א בעשעפער, א קלוגער שטענדיג עקזיסטירענדער איינציגער בעשעפער, אן אלער־הערשער, וואָס קען ניט געמאָסטען ווערען מיט צייט אָדער אָרט, וואָס מען קען, הייסט עס, אויף איהם ניט זאגען, אז ער האָט זיך אנגעפאנגען אין א געוויסע צייט און געפינט זיך אין א געוויסען אָרט, און מען קען צו איהם ניט צורעכענען קיינע אייגענשאפטען פון בעשעפעניסען, און ער איז העכער און ערהאבענער פון די געדאנקען פון די ברואים וואָס געפינען זיך אויף דער וועלט. איז א רחום וחנון און א וואָהלטהעטער וואָס איז ניט גלייך צו קיין זאך און קיין זאך קען פערגלייכט ווערען צו איהם. אט דיעזע ידיעות האָבען מיר צו פערדאנקען אונזער שכל. ווען נים דער שכל, וואָלטען מיר דאָס ניט געוואוסט.

און אז מיר פערשטעהען דאָס, פערשטעהען מיר אויך מיט'ן שכל, אז מיר זיינען פערפליכטעט צו דיענען גאָט ווי געהעריג איז פאר די אלגעמיינע און איינצעלנע חסדים און טובות וואָס ער טהוט מיט אונז. דורך'ן שכל פערשטעהען מיר אויך די וואָהרהייט פון גאָט'ס תורה וואָס איז געגעבען געוואָרען צו זיין נביא משה, עליו השלום. און ווייל דער מענש האָט שכל און אנערקענט די גאָטהייט, רעכענט זיך מיט איהם דער בעשעפער און קוקט נאָך זיינע מעשים אויב זיי זיינען גוטע אָדער שלעכטע. דער וואָס האָט קיין שכל, דער משוגענער, יענעם פעהלט אין גאנצען די מענשליכקייט און ער קען ניט געהאלטען ווערען פעראנטוואָרטליך פאר זיינע טהאטען.

וויטערע מעלות פון אונזער שכל זיינען, וואָס דורך דעם בעגריפט דער מענש זאכען וואָס ער קען ניט בעגרייפען מיט זיינע קערפּערליכע געפיהלען. דורך'ן שכל פערשטעהט ער זאכען וואָס ער קען ניט זעהן מיט די אויגען אָדער הערען מיט די אויערען. אזוי ווי, למשל, דאָס וואנדערען פון שאָטען. א מענש זעהט דעם שאָטען פון וועלכען עס איז געגענשטאנד אין איין פּלאַץ און שפּעטער זעהט ער איהם אויף אן אנדער פּלאַץ, פערשטעהט ער מיט'ן שכל, אז דער שאָטען שטעהט ניט אויף איין אָרט, כאָטש ער האָט מיט זיינע אויגען ניט געזעהן ווי דער שאָטען האָט זיך אָפּגערוקט. אָדער ווען וואסער טריפט א לאנגע צייט אויף א שטיין, איז די טבע אז אויף יענעם פּלאַץ ווערט א גריבעל. ווען מען קוקט זיך צו בעת דאָס וואסער רינט טראָפּענווייז זעהט מען ניט אז אין שטיין זאָל ווערען עפּעס אן ענדערונג. ווען מען זעהט אבער אין א צייט ארום, אז עס איז שוין אויסגעקלאָפּט א גריבעל, פערשטעהט מען מיט'ן שכל, אז די טראָפּענס וואסער האָבען דאָס אויסגעקלאָפּט.

און מיט'ן שכל ווייס דער מענש אונטערצושיידען פון אמת צו פאלשקייט, צווישען א סך און א ביסעל, צווישען גוטס און שלעכטס, צווישען דאָס בעסטע און דאָס ערגסטע, צווישען זאכען וואָס דאַרפען זיין, וואָס קענען זיין און וואָס קענען ניט זיין. מיט'ן שכל פערקנעכט דער מענש אנדערע לעבעדיגע ברואים און זיי בעדיענען איהם און טהוען פאר איהם ארבייט. מיט'ן שכל

ווייס דער מענש דעם גאנג פון די פּלאנעטען, ווי ווייט זיי זיינען איינע פון די אנדערע און אין וואָס פאר א ריכטונגען זיי בעוועגען זיך. דורך'ן שכל לערענט דער מענש די רעכענונג קונסט און פיעלע אנדערע מלאכות און חכמות, וואס עס דארף פערנעהמען פיעל פּלאץ אויסצורעכענען זיי.

און אזוי, אז איהר וועט זיך ארייננטראכטען אין אלע איינגענשאפטען פון מענשען, וועט איהר אויסגעפינען אז זיי ברייננגען פּאלשטענדיגע נוצען אזוי גוט ווי דער שכל.

נעהמט די רעדונגס קראפט און בעטראכט וואָס פאר א גוטעס דאָס ברייננגט אונז מענשען, ווי דורך דעם קען דער מענש ארויסברייננגען די געדאנקען וואס זיינען בעהאלטען אין זיין מח, ווי ער מאכט זיך פערשטענדליך דורך'ן רעדען און ווי ער פערשטעהט דורך דעם אנדערע. דער צונג איז דער הארץ'ס פעדער און א שליח וואָס טראָגט איבער פערבארגענהייטען פון איינעם צום אנדערען. ווען ניט דאָס רעדען וואלטען זיך מענשען ניט קאָמפּאנירט איינע מיט די אנ־דערע, וואלטען ניט געווען געזעלשאפטליך און וואלטען געווען ווי בהמות.

דורך'ן רעדען קען מען זעהן און וויסען דעם אונטערשייד פון מענש צו מענש. דורך דעם ווייס מען אויב איינער איז קלוג אָדער נאריש, ארענטליך אָדער פערדארבען און דורך דעם ווערען מענשען פערבונדען איינע מיט די אנ־דערע און דאָס פערבינדט אויך דעם מענשען מיט'ן בעשעפער, ווארום ווען א מענש פיהלט זיך אומגערעכט געגען גאָט, טהוט ער תשובה און בעט ער זאָל איהם מוחל זיין. און עס איז שוין לאנג געזאגט געוואָרען, אז דער עיקר מענש איז דאָס הארץ און דער צונג און דאָס ברייננגט די בעשעפנים וואס מען רופט מענש צו דער מדרגה פון א מענשען, און דערמיט איז ער אָפּגעזונדערט, אנ־דערש פון די בהמות.

דאן דארף א מענש בעטראכטען די גרויסע נוצען וואָס ער האט פון דעם וואָס דער בעשעפער האָט איהם געגעבען דעם שכל צו לייענען און שרייבען. דורך די אותיות פון שריפט, האט דער מענש די מעגליכקייט צו וויסען פּאסי־רונגען פון אמאָל און פערצייכענען געגענווערטיגע פּאסירונגען פאר די קומענדע דורות. דורך דער חכמה פון שרייבען קען מען צו־וויסען געבען זאכען און גע־שעהניסען צו אזעלכע וואָס זיינען דערביי ניטאָ. מענשען ווייסען דורך דעם זאכען וואָס פּאסירען ווייט און וואָס עס טהוט זיך מיט זייערע קרובים אין אנ־דערע לענדער, און עס קען פּאסירען אז דורך די שריפטליכע ידיעות, וואָס זיי בעקומען, קענען זיי זייערע פריינד העלפען אין א צייט פון נויט און פערהיטען זיי פון אומגליק. און דורך שרייבען קענען חכמים פערשרייבען זייערע חכמות און קענטנים אין ביכער זיי זאָלען פערבלייבען אויף אימער און ניט פערגעסען ווערען. אָהן שרייבען וואָלט קיין מסחר ניט געקענט אָנגעהן, א סך שידוכים וואָלטען ניט געשלאָסען געוואָרען און נאָך פיעלע און פיעלע זאכען וואָלטען ניט געקענט דורכגעפיהרט ווערען, ווען מענשען וואלטען ניט געקענט שרייבען און לייענען.

און ווען דער בעשעפער וואלט דעם מענשען ניט געגעבען קיין הענד מיט פינגער, וואָלט ער ניט געקענט שרייבען, נעהען, אָנצינדען פייער און אלע אנ־דערע מלאכות, אין וועלכע דער מענש נויטיגט זיך. און איך וועל זאגען, אז עס איז ניטאָ קיין איינציגער אבר אין מענשען'ס קערפּער, וואס מען זעהט אין איהם ניט דעם בעשעפער'ס חכמה און די נוצען וואס ער ברענגט. מען זעהט עס גאנץ

דייטליך, ווען מען קוקט זיך צו, ווען מען בעטראַכט די זאַך. און ווען איך זאָל וועלן בעשרייבן גענוי אפילו איין איינציגן גליער, וואָלט עס פערנומען צופיעל פּלאַץ, און דאָס וואָס איך האָב ביז איצט געזאָגט איז גענוג צו וויסן און פערשטעהן גאָט'ס גרויסקייט און די חסדים וואָס ער טהוט מיט אונז פון אָנפאַנג פון אונזער בעשאַפונג און אין אונזער גאַנצען לעבען.

און ניט נור פון מענשען, נור אפילו פון אַלע לעבעדיגע ברואים קענען מיר זיך איבערצייגען ווי גרויס די הימעלשע חכמה און חסדים זיינען, ווען מיר קוקען זיך צו ווי אַזוי זיי לעבען, ווי זיי פיהרען זיך אויף און ווי זיי ערנעהרען זיך, און דעריבער רעדען וועגען דעם די הייליגע שריפטען, ווען זיי דערמאַהנען גאָט'ס וואונדער. אין איוב ווערט געזאָגט: "מי יכין לעורב צידו" — ווער גרייט צו דעם ראָב זיין שפּייז, ווען זיינע קינדער שרייען צו גאָט !? אָדער ווי עס ווערט געזאָגט אין תהלים: "נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו" — גאָט גיט דער בהמה איהר נאַהרונג, צו יונגע ראָבען, וואָס רופען איהם, און נאָך פיעל עהנליכע פסוקים.

און אַזוי אויך ווען דער מענש בעאָבאַכטעט דעם גאַנג פון דער זון, לבנה און אַנדערע פּלאַנעטען, ווי זייערע בעוועגונגען זיינען פערשיעדען איינע פון די אַנדערע, וועט ער אויך אין דעם זעהן די חכמה און מאַכט פון דעם בעשעפער, וואָס זיינען אַזוי גרויס, אַז אַ מענשען'ס געדאַנק קען עס ניט בעגרייפען און מען קען דאָס מיט ווערטער ניט אַרויסגעבען, אַזוי ווי דער פסוק זאָגט: "השמים מספרים" — די הימלען דערצעהלען גאָט'ס רוהם, און דער גאַנצער קאַפּיטעל רעדט דאָרט פון דעם זעלבען ענין. און דער גרעסטער וואונדער פון דער שאַפונג, וואָס וואַרפט זיך אין די אויגען, איז דער הימעל. וואו דער מענש שטעהט אויפ'ן ערד־קוגעל זעהט ער אַלץ די האַלב קיילעכדיגקייט פון הימעל אויבען. אומעטום, אויף וואָסע'ר טייל פון דער ערד דער מענש זאָל זיך ניט געפינען ווייזט איהם אַלץ אויס אַז ער איז אין מיטען. דאַרף מען האָבען אַ גרעסערן וואונדער ווי דאָס איז?

איצט לאָמיר בעטראַכטען: ווען מיר זעהען עפּעס אַ קונסט ארבייט פון פּאַרצייטיגע מענשען; ווען מיר זעהען עגיפּטישע פּיראַמידען אָדער פּאַרצייטיגע געביידעס, וואונדערן מיר זיך אויף די חכמה, מאַכט און קענטנים פון יענע מענשען וואָס האָבען דאָס געמאַכט. היינט אַז פון אַ קליינינגקייט, פון אַ ארבייט וואָס שטייגט ניט איבער פיעל די ארבייט וואָס מיר אַליין האָבען ביכלות צו טהאָן, וואונדערן מיר זיך, טאָ ווי דאַרפען מיר שוין בעוואונדערן דעם בעשעפער פון הימעל און ערד און אַלעס וואָס אויף זיי געפינט זיך? ווי דאַרפען מיר שוין בעוואונדערן דעם אַלמעכטיגען, וואָס האָט אַלעס געמאַכט אָהן שום מיה און מאַטערנים? און דער וואונדער איז דאָך נאָך גרעסער: די וואָס האָבען געמאַכט די פּיראַמידען אָדער קינסטליכע געביידעס, האָבען דאָך דאָס געמאַכט פון עפּעס, און דער בורא האָט אַלעס בעשאַפען פון גאָרניט און ניט צוליעב וועלכער עס איז אורזאַך וואָס האָט איהם געטריבען דערצו, נאָר ווייל אַזוי איז געווען זיין אייגענער הייליגער ווילען, אַזוי ווי דער פסוק זאָגט "בדבר ה' שמים נעשו" — מיט גאָט'ס רייד זיינען געוואָרען די הימלען און מיט דעם אָטהעם פון זיין מויל אַלע הימעלשע שטערען און פּלאַנעטען.

און יעדער מענש דאַרף דאָס נעהמען אין אַנבעטראַכט, און דאָס געזאָגטע איז גענוג איבערצייגונג אַז דער בעשעפער איז מעכטיג און אַלעס וואָס ער האָט בעשאַפען איז לטובת האדם, צו גונסטען דעם מענשען.

פרק ו'

אין דעם פאריגען פרק איז גערעדט געווארען פון די סמנים פון גאט'ס חכמה און זיינע גרויסע חסדים וואס מען זעהט, ווען מען באבאכטעט דעם מענשען גופא, איצט וועלען מיר רעדען פון אנדערע זאכען, וועלכע זאגען עדות אויף די געטליכקייט און זיין איינהייט, און וועלכע זיינען אויך בעשאפען און איינגעריכטעט געווארען פאר דער טובה פון די מענשען. אבער עס זיינען דא זאכען וואס מען זעהט אין זיי גאט'ס גרויסקייט און חסדים אויבען אויף, און ווידער זאכען, אין וועלכע מען זעהט עס ניט אזוי אויבען אויף.

לאמיר נעהמען, צום ביישפיעל, ליכטיגקייט און פינסטערניש. די נוצען פון ליכטיגקייט ווייס יעדער איינער און בעגרייפט. עס איז ניטא קיין מענש אויף דער וועלט, אפילו אן אומוויסענדער און א נארר, וואס זאל ניט פערשטעהן ווי גוט די ליכטיגקייט איז פאר'ן מענשען. דאגעגען אבער די פינסטערניש, קען ביי מאנכע אויסזעהן ווי אן איבעריגע זאך, וואס בריינגט קיינע נוצען. ביי נאכט הערט אויף די טהעטיגקייט פון די מענשען און די וועלט איז אזוי ווי האלב טויט. קען מען דעריבער דענקען, אז עס וואלט ניט געווען קיין נאכט, נור שטענדיג טאג, וואלט געווען בעסער. אבער אין אמת'ען איז ניט אזוי.

ווען ניט די פינסטערניש פון דער נאכט, וואלטען לעבעדיגע בעשעפניסען שטענדיג געווען בעשעפטיגט, פערהאוועט און דאס רוב וואלטען אוימגעקומען פון צופיעל מאטערנים און אנשטרענגונג. ווען ניט די נאכט, וואלט מען ניט געוואוסט ווער עס לעבט לאנג און ווער ניט. מען וואלט ניט געוואוסט קיינעמס עלטער און וואו מען האלט אין דער וועלט.

ווען די צייט וואלט ניט געווען צוטיילט אין טאג און נאכט און עס וואלט שטענדיג געווען איינס, בלויז ליכטיג, וואלטען ניט געקענט זיין די מצוות וואס זיינען אבהענגיג אן צייט, ווי שבתים, ימים טובים און תעניתים, ווארום מען וואלט דאך ניט געקענט בעשטימען ווען עס איז דער זיעבעטער טאג און ווען עס איז א געוויסער דאטום, א געוויסער טאג אין חודש, ווייל מען וואלט דאך בכלל גארניט געקענט צוטיילען די צייט אויף וואכען און חדשים. און ווען עס וואלט אזוי געווען, וואלטען מענשען ניט געקענט בעשטימען קיין צייט פאר וואס ניט איז און מען וואלט ניט געוואוסט פיעלע זאכען וואס זיינען אבהענגיג אן צייט, ווי, למשל, די פעריאדע פון שוואנגערשאפט, די צייט צו זעען פעלדער און נאך פיעלע זאכען. און ווען ניט די נאכט, וואלט מען ניט געשלאפען און דאס וואלט געשאדט צו די פערדייהונג פון עסען, ווייל די מעדיצינישע וויסענשאפט וויל האבען, אז דער שלאף האט פיעל צו טהאן מיט'ן איבערקאכען די שפייז אין די מאגענס פון לעבעדיגע ברואים.

און ווייל די נאכט איז א נויטווענדיגקייט, אבער מענשען דארפען פארט אפטמאל עפעס טהאן ביי נאכט אדער זיצען נעבען א קראנקען און לינדערען זיינע וועהטאגען, האט גאט בעשאפען פייער, וואס בעלייכט די פינסטערניש און מען קען דאס אנצינדען און אויסלעשען ווען מען וויל.

און עס איז צו בעוואונדערען וואס דער אויסזעהן, דער קאליער פון הימעל איז אזעלכער וואס איז גוט פאר די אויגען. דער קאליער פון הימעל איז דונקעל און דאס שטארקט די ראיה, די זעהונגס־קראפט. ווען אבער דער קאליער

פון הימעל וואלט געווען ווייס, פון א העלען קאליער, וואלט עס געווען שעדליך פאר די אויגען פון לעבעדיגע בעשעפניסען. זעהט מען דאך, אז די זאכען זיינען געמאכט געווארען מיט חכמה, מיט אויסרעכונג צו גוטען, אז זיי זאלען ברייגנען נוצען, ניט שאדען. און אזוי איז אלעס, די גאנצע שאפונג.

און עס איז אויך א גרויסער חסד פון בעשעפער, וואס ער האט אנגעווארפען די מורא פאר'ן מענשען אויף אנדערע ברואים, ווי דער פסוק זאגט: ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ" — און אייער מורא און שרעק זאל זיין אויף אלע לעבעדיגע בעשעפניסען פון דער וועלט. ווען ניט די דאזיגע מורא, וואלט א קליין קינד ניט זיכער געווען פון א קאץ, א מויז אדער אנדערע בעשעפניסען. ווען דער מענש איז טויט איז ער שוין ניט זיכער פון חיות, אבער כל זמן ער לעבט, האבען די חיות פאר איהם מורא, אזוי ווי אונזערע חכמים האבען געזאגט, אז א פיטצעל קינד איין טאג אלט דארף מען ניט היטען פון מייז, אבער אפילו אזא ריעז ווי עוג מלך הבשן, ווען ער איז טויט, דארף מען היטען, אז מייז זאלען ניט פרעסען זיין לייב. דאס האט דער בעשעפער אריינגעגעבען די חיות אזא נאטור צוליעב דעם מענשען'ס טובה.

און מען דארף אויך פערשטעהן דעם פערבארגענעם סוד פון דער עקזיס־טענץ און פאלקאמענהייט פון אלע ברואים פון קלענסטען ביז'ן גרעסטען, וואס מיר בעגרייפען ניט מיט אונזערע קערפערליכע געפיהלען, און דאס איז די בעוועגונג, דער איבערגאנג אדער די ענדערונג וואס קומט פאר אין יערע זאך. כמעט קיין זאך שטעהט ניט אימער אויף איין מאס. זאכען עקזיסטירען און ווערען כלה. זאכען זיינען קליין און וואקסען אויס גרויס. מיר זעהען ניט, למשל, מיט אונזערע אויגען ווי אזוי א בוים פוילט, ווי אזוי דער פראצעס פון פוילען ווערט ענטוויקעלט, אבער ווען דער בוים איז שוין צופוילט און עס ווערט פון איהם ערד, פערשטעהען מיר מיט'ן שכל, אז דער יסוד האש און דער יסוד המים, די פייער און וואסער עלעמענטען, וואס האבען זיך אין בוים געפונען, זיינען פון איהם אוועק און עס איז פערבליעבען דער יסוד העפר, דער ערד עלעמענט. אדער מיר קענען ניט זעהן ווי אזוי א וואקסונג וואקסט, אבער ווען מיר זעהען היינט אז א געוויסע וואקסונג איז גרעסער געווארען ווי זי איז געווען נעכטען, דאן איז ביי אונז קיין ספק און מיר פערשטעהען, אז דאס איז זיכער געקו־מען פון א געוויסען כח, פון א געוויסע קראפט, וואס מאכט די וואקסונגען צו וואקסען.

ווען ניט די בעוועגונגס קראפט, ווען ניט די נאטור פון איבערגאנג אדער ענדערונג, וואלט קיין זאך ניט פערטיג געווארען און ניט כלה געווארען. אלעס וואלט אימער געשטאנען אויף איין ארט און וואלט שטענדיג געהאט די זעלבע מאס און דעם זעלבען אויסזעהן.

א פילאזאף האט שוין אמאל געזאגט, אז דאס רוב פון די זאכען וואס די נאטור האט געשאפען זיינען בעוועגליך, איבערגענגליך. זעהר ווייניג פער־בלייבען שטענדיג אויף איין מאס און אין איין פארמע.

און אז איהר וועט פערשטעהן דעם דאזיגען ענין און אייער שכל וועט עס ריכטיג איבערנעהמען, וועט איהר איינזעהן אז אין דעם ליגט א געטליכע חכמה און איהר וועט אנערקענען גאט'ס רחמנות אויף זיינע שאפונגען. איהר וועט דאן וויסען, אז אלע אייערע בעוועגונגען, הן די בעוועגונגען פון אייערע גליעדער, הן די איבערגאנגען און ענדערונגען וואס קומען פאר אין אייער לע־בען, קומען אלץ דורך דעם הימעלשען רצון און דעם בעשעפער'ס פיהרערשאפט

צוליעב א געוויסען צוועק, וואס אפטמאל ווייסען מיר דאס און פערשטעהען און אפטמאל בעגרייפען מיר דאס גארניט. בלויז איין זאך איז די בחירה ביים מענ־שען אליין; בלויז איין זאך ליגט אין מענשען'ס איינגענעם ווילען — צו טהאן גוטעס אדער שלעכטעס. דערויף איז ער אליין א בעל דעה און ער טהוט ווי ער וויל, אבער אנדערע זאכען ווערען ניט געטהאן אהן דעם בעשעפער'ס ווילען.

און אז דאס וועט אייך קלאהר ווערען, וועט איהר זיך ביי אלע אייערע בע־וועגונגען, הן קערפערליכע, הן גייסטיגע, וואס קומען נור פון דער מחשבה, בעדענ־קען, אפשר דארפט איהר די זאך ניט טהאן אדער דענקען; אפשר איז דאס געגען דעם ווילען פון גאט. און אז איהר וועט געדענקען און קיינמאל ניט פער־געסען דעם בונד וואס דער בעשעפער האט אייך פערבונדען מיט איהם, וואס פאר א שייכות איהר האט מיט איהם, ווי איהר קענט קיין זאך ניט טהאן אויסער זיין קאנטראל, דאן וועט איהר זיך שעהמען פאר איהם און מורא האבען פאר איהם און זיך איבערגעבען צו זיין משפט און רעכטפערטיגען אלעס וואס ער וועט אייך בעשערען, אפילו זאכען וואס עס וועט אייך אויסווייזען אז זיי זיינען שלעכט פאר אייך. און אז איהר וועט אזוי טהאן, וועט איהר ערפילען גאט'ס ווילען און דער סוף וועט זיך אויסלאזען גוט, אזוי ווי דער פסוק זאגט: „והבוטח בה' חסד יסובבנו" — ווער עס פערלאזט זיך אויף גאט ווערט ארומ־גערינגעלט מיט גענאדען.

און א מענש דארף בעטראכטען די געשעהעניסען פון דער וועלט. ער דארף פאראויס בעטראכטען דעם סוף פון פאסירונגען, וואס ווייזען אויס אלס א לאסט, אלס א צרה און ער וועט זעהן גרויס וואונדער. ער וועט זיך איבערצייי־גען, אז א סך אזעלכע זאכען קומען אויף אונז מיט געוואלד, געגען אונזער ווי־לען און דער סוף לאזט זיך אויס גוט און מיר זיינען צופריעדען מיט יענע גע־שעהעניסען, און וויעדער פערקעהרט: מיר האבען אפטמאל לוסט צו עפעס א פאסירונג און לסוף לאזט זיך עס אויס שלעכט. מען דערצעהלט, אז אייניגע מענשען זיינען געשלאפען ביי דער וואנד פון א געביידע. איז געקומען א הונד און האט משתין געווען אויף איינעם פון זיי. האט ער זיך אויפגעכאפט און ער האט די זאך זעהר ניט געוואלט ליידען. אבער ווען ער איז אוועקגעגאנגען ארומ־וואשען זיך פון דעם הונד'ס שמוץ, איז די וואנד אומגעפאלען און זיינע חברים זיינען גע'הרג'עט געווארען. און אזעלכע זאכען טרעפען אפט, און אויך פערקערט: מען איז אפט פון א זאך צופריעדען און עס לאזט זיך אויס שלעכט.

מען דארף בעוואונדערען דעם פאקט, אז רעגען, למשל, איז בכלל א מתנה פון גאט צו לעבעדיגע בעשעפעניסען און וואקסונגען. אין רעגען ליגט די חיונה פון לעבעדיגע ברואים און אלעס וואס וואקסט פון דער ערד, און קען וועד בריינ־גען רעגען אויסער דעם הייליגען רצון פון בעשעפער? אזוי ווי דער פסוק זאגט אין איוב: "הנותן מטר על פני ארץ" — גאט איז דער איינציגער וואס גיט רעגען אויף דער ערד, און נאך פיעלע עהנליכע פסוקים זיינען דא וואס רעדען וועגען דיעזען ענין.

און וואונדערבאר ווי וואקסונגען ווערען געשפייזט. איין קערענדעל, ווען ער איז געשיצט פון סבות וואס שטערען זיין פרוקטבארקייט, זיין וואקסען, קען ארויסברייינגען טויזענד און מעהר קערנער. עס ווערט געזאגט, אז אין איין ווייץ קערענדעל געפינען זיך זוימען פאר דריי הונדערט זאנגען און אין יעדען זאנג אריבער צוואנציג קערנער. עס זיינען דא בוימער וואס זייער ווארצעל בע־

שטעהט פון איין קערנדעל און וואקסען אויס גרויס פיעל מעהר אין פערגלייך מיט די ווייץ, וואס איך האב פריהער דערמאהנט.

געלויבט זאל זיין דער קלוגער גאט, וואס האט פעראורזאכט די עקזיס־טענץ פון גרויסע זאכען און פון קליינע און שוואכע זאכען און בעשטימט די שפייז און נאהרונג פאר אלעמען און פאר אלעס. אזוי ווי דוד המלך זאגט אין תהלים: "כלם אליך ישברון לתת להם אכלם בעתם" — אלע האפען צו דיר, גאט, דו זאלסט זיי געבען זייער נאהרונג אין צייט.

און ווען דער קלוגער מענש בעאבאכטעט דאס אלעס און בעגרייפט די סבות, די אורזאכען וואס ברייגגען די נאהרונגען צו יעדען מין בעשעפענים, אנערקענט גאט'ס חכמה. און איך וועל נאך, מיט גאט'ס הילף רעדען וועגען דעם אין שער הבטחון.

פרק ז'

און די גרעסטע טובה וואס דער בעשעפער האט געטהאן מיט די מענשען און די בעסטע ראיה אויף זיין חכמה און גבורה איז די תורה וואס ער האט געגעבען דורך זיין נביא משה, עליו השלום, און די וואונדער וואס ער האט דורך איהם בעוויזען דורך ענדערונגען אין די וועלט־פיהרונג און נאטור. ער האט די איבערנאטירליכע וואונדער בעוויזען, כדי מען זאל גלויבען אין איהם און זיין נביא, אזוי ווי דער פסוק זאגט: "וירא ישראל את היד הגדולה, ויאמינו" — אז די אידען האבען געזעהן די נסים וואס גאט האט געטהאן מיט זיין מעכטיגע האנד, האבען זיי געגלויבט אין גאט און אין משה זיין קנעכט.

און ווער עס וועט נאכזוכען צו זעהן ביי איצטיגער צייט, וועט ער אויך געפינען אז גאט טהוט איצט עהנליכע וואונדער ווי די וואס ער האט געטהאן אין משה רבנו'ס צייטען אין מצרים. זאל נור דער מענש קוקען מיט אפענע אויגען און בעטראכטען אונזער מצב, אונזער לאגע אין דער וועלט זייט מיר זיינען אין גלות, ווי מיר לעבען צווישען די אומות העולם, וועלכע דולדען אונז ניט און פערפאלגען אונז, ווייל מיר זיינען אפגעזונדערט פון זיי, און דאך ווערען מיר ניט כלה און עקזיסטירען אלס פאלק — ווען א מענש וועט די זאך ריכטיג בעטראכטען, וועט ער זיך איבערצייגען, אז מיר לעבען היינט אויך איבער אזעלכע נסים און נפלאות עהנליך צו יענע וואס זיינען געטהאן געווארען מיט אונז אין מצרים. אזוי ווי דער פסוק זאגט אין תהלים: „לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם, אזי חיים בלעונו" — ווען דער אויבערשטער וואלט ניט געווען מיט אונז, ווען פעלקער שטעהען אן אויף אונז, וואלטען זיי אונז איינגעשלונגען לעבעדי־געהייד. איך וועל נאך מיט גאטס הילף ארומרעדען דעם ענין ברייטער אין א ווייטערען שער.

און איהר דארפט זיך אין זינען נעהמען דאס פאלגענדעס: מענשען פון פערשיעדענע אויפפיהרונגען און מיינונגען אייניגען זיך אין אויפנעהמען אויף זיי א הערשער, א קעניג און אלע, כאטש זיי זיינען אין געוויסע הינזיכטען אפגע־זונדערט איינע פון די אנדערע, זיינען זיי אייניג אין אויספאלגען דעם קעניג'ס געזעצע און געבאטען און האבען פאר איהם מורא און דיענען איהם, און ער, דער קעניג, היט זייערע אינטערעסען און איז בארעמהערציג צו זיי און פיהרט זיי אויף א וועג וואס איז גוט פאר זיי און זעהט אז זיי זאלען זיין בעווארענט

פון פרעמדע שונאים. דאָס איז צו פאַרדאַנקען דעם בעשעפער וואָס ער האָט די מענשען אַריינגעגעבען אַזאַ דעה אויפצונעהמען פיהרער און רעגירער וואָס זאָלען זאָרגען פאַר'ן כלל. ווען אָבער יעדער איינער וואָלט נור געזוכט צו בעזאָרגען זיך אַליין און דעם כלל וואָלט ער פאַרשטויסען פון זיך, וואָלט מען ניט געבויט קיינע פעסטונגען און מען וואָלט זיך ניט בעוואָרענט פון שונאים. אין אַזאַ פאַל וואָלטען זיי פאַרלאָרען זייערע פאַרמעגענס, ווייל יעדער איינער וואָלט געטהאָן וואָס ער וואָלט געוואָלט און עס וואָלט ניט געווען קיין סדר און קיין אָרדנונג אין לאַנד. דאַריבער זאָגען אונזערע חכמים: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות" — דו זאָלסט בעטען פאַר'ן פריעדען פון דער רעגירונג, וואָרום ווען ניט די מורא פאַר די רעגירונג, וואָלט איינער דעם אַנדערען איינגעשלונגען לעבעדיגערהייד.

אין דעם וואָס מענשען האָבען אַ חשק צו האַנדלען, צו קויפען און פאַרקויפען, זעהט מען אויך די הימעלשע חכמה און גאָט'ס גענאָדען. מענשען סטאַרען זיך צו האָבען וואָס מעהר גאָלד און זילבער, ווייל דער בעשעפער האָט זיי אַריינגעגעבען אַזאַ טבע, כדי די וועלט זאָל קענען אַ קיום האָבען, כדי די וואָס האָבען ניט זייערע נויטווענדיגקייטען זאָלען עס קענען קריגען פאַר געלד. גאָלד און זילבער גופא קענען אַ מענשען ניט בעפרידיגען. ווען איינער איז הונגעריג אָדער דורשטיג, קען איהם גאָלד און זילבער ניט זאַט מאַכען אָדער שטילען זיין דורשט, אויב ער קריגט ניט וואָס צו עסען אָדער טרינקען. אָדער ווען אַ מענש איז קראַנק, קענען איהם דיזע מעטאַלען ניט דיענען אַלס רפואה, וואָרום זיי ווערען זעהר ווייניג געברויכט אין מעדיצין. טאָ צו וואָס גלוסט דער מענש דערצו? ער גלוסט דערצו, ווייל דער בעשעפער האָט אין איהם איינגעפלאַנצט אַזאַ נאַטור, כדי צו מאַכען איהם מעגליכער צו לעבען אויף דער וועלט און העלפען איהם אין פיעלע הינזיכטען.

מען זעהט אויך צייכענס פון דער געטליכער חכמה אין דעם וואָס אַ קליינער טהייל מענשען האָבען אַ סך געלד אָדער גאָלד און זילבער, מעהר פיעל זיי דאַרפען, און די מעהרסטע האָבען ווייניג. וואָרום אויב אַלע וואָלטען דאָס געהאַט אַ סך, וואָלט דאָס ניט געווען קיין חשיבות און קיינער וואָלט דאָס ניט געוואָלט אָננעהמען אין אויסטויש אויף וואָס עס איז. דאָס הייסט: מען וואָלט קיין זאַך ניט געוואָלט פאַרקויפען פאַר געלד, און ווען איינעם וואָלט עפּעס אויסגעפעהלט, וואָלט ער דאָס ניט געקראָגען. און דאָס געלד ביים עושר וואָס האָט עס איבער גענוג, איז דאָס ביי איהם אַ איבּיסעל, אַ אַ סך. ווי רייך אַ מענש זאָל ניט זיין, איז זיין גאָלד און זילבער אַ גאַנץ קליינער טהייל פון די גאָלד און זילבער וואָס עס געפינט זיך אויף דער וועלט. ווען ער קוקט אָבער נור אויף זיך און אויף אָרימערע פון איהם, הייסט עס, אַז ער פאַרמאָגט אַ סך. אויך איז געלד טהייער פון איין זייט און ווערטהלאָז פון צווייטען זייט. טהייער איז דאָס, ווייל מען קען דערפאַר קריגען וואָס דאָס האַרץ גלוסט און ווערטהלאָז איז דאָס, ווייל פון דעם גופא קען מען קיינע נוצען ניט ציהען, ווי עס איז פריהער געזאָגט געוואָרען אַז מען קען דערמיט ניט זאַט ווערען אָדער שטילען דעם דורשט.

און דאָס איז אַלץ פון בעשעפער איינגעריכטעט געוואָרען מיט אַ כיון, מיט אַ געוויסען אַבזיכט, כדי דער רייכער זאָל ניט צופיעל שטאָלצירען מיט זיין געלד און זאָל מיט דעם העלפען אָרימע.

אויך דאַרף אַ מענש בעטראַכטען די זאַכען וואָס דורך זיי האָבען די קערפערס פון לעבעדיגע ברואים אַ קיום און ווען ניט זיי, וואָלטען די בעשעפעניסען

ניט עקזיסטירט. דיעזע זאכען זיינען דא מעהרערע און וויינינגערע. די זאכען וואס די נאטור פאדערט מעהר, זיינען זיי דא מעהר, און די זאכען וואס די נאטור פאדערט ניט אזוי פיעל, זיינען זיי דא וויניגער און עס איז זיי שווערער צו בעקומען.

לאמיר נעהמען, צום ביישפיעל, לופט. אהן לופט קען קיין בעשעפענים ניט לעבען, דאריבער האט עס דער בעשעפער געגעבען א סך. דער גאנצער וועלט־רוים איז אנגעפילט מיט לופט און וואו און ווען א מענש זאל ניט זיין קען ער אלץ שעפען לופט פראנק און פריי. וואסער איז אויך א נויטווענדיגקייט, אבער ניט אזוי פיעל ווי לופט, דאריבער איז שוין וואסער זעלטענער ווי לופט. עס זיי־נען דא פלעצער, וואו עס איז דא זעהר וויניג וואסער און מען דארף דערפאר צאהלען גוטעס געלד; אבער לופט פעהלט ערגיץ ניט, ווייל אהן דעם איז אונ־מעגליך אויסצוקומען אפילו א גאנץ קורצע צייט. וואסער מוז מען אפטמאל זוכען, צולייגען טרחה ביז מען קריגט עס, ווייל מען קען פאר א געוויסע צייט אויסקומען אהן דעם, אבער לופט דארף מען ניט זוכען, מען קריגט עס איבעראל, ווייל מען מוז דאס שטענדיג האבען.

אזוי איז אויך מיט עסען. דער מענש און אלע לעבעדיגע בעשעפעניסען מוזען עסען, אבער מען קען פאר א געוויסע צייט אויסקומען אהן דעם, דאריבער איז די נאטור ניט אזוי פרייגעביג דערמיט און מען דארף ארבייטען, הארעוועו ביז מען קריגט די נויטיגע נאהרונגען וואס מען דארף האבען. קליידונג ווידער קומט אן נאך שווערער ווי עסען. עסענוואַרגען זיינען דא אזעלכע וואס וואקסען פערטיגע ווי, למשל, פירות. מען פערפלאנצט איין מאל א פרוכט־בוים, האט מען שוין מעהר ניט וואס צו טהאן און זי ברייננגט נאכהער פרוכט. אויף הלבשה אבער דארף מען אויסארבייטען די פעל אדער שפינען די פלאקס אדער די וואל, דאן וועבען און נעהען און מען מוז צו דעם צולייגען מעהר טרחה ווי צו קריגען נאהרונג. דאס איז צוליעב דעם, ווייל אהן קליידונג קען מען זיך ניכער בעגעהן ווי אהן עסען. און לאמיר נעהמען דימענטען, גאלד, זילבער און אנדערע טהייערע מעטאלען, דאס איז דא וויניג און עס קומט אן גאנץ שווער צו קריגען דאס, ווייל דיזע זאכען זיינען ניט קיינע נויטווענדיגקייטען און מען האט פון זיי ניט קיינע גרויסע נוצען. עס איז מעהר ניט ביי מענשען איז אנגענומען אז דאס זיינען חשוב'ע זאכען, אבער דער גרעסטער טהייל קומט אוים אהן דעם, דאריבער איז דאס נימא אזוי פיעל אז אלע זאלען דאס קענען האבען אזוי ווי עסען אדער אפילו קליידונג.

געלויבט איז דער בעשעפער, דער קלוגער און בארעמהערציגער, וואס האט רחמנות אויף זיינע קנעכט — די מענשען, און ער גיט אויף זיי אכטונג צו גוטען און שיקט זיי צו זייערע בעדערפניסע פראפארציאנעל, לויט ווי זיי פאדערען און דארפען.

עס זיינען אבער דא געוויסע שטערונגען, געוויסע זאכען וואס נעהמען אוועק פון מענשען דעם רעיון פון נאכקוקען און בעטראכטען אלעס אום צו ערקונדיגען זיך אין גאט'ס גבורות און חסדים. די זעלבע אורזאכען וואס נעהמען אוועק פון מענשען דעם אמת'ן בעגריף פון דעם בעשעפער'ס איינהייט, נעהמען פון איהם אויך אוועק דעם געדאנק פון נאכזעהן און נאכפארשען די בחינה, די איבערצייגונג אין גאט'ס חכמה און טובות וואס ער טהוט מיט אונז. אויך שאדען דערצו די דריי זאכען וואס מיר האבען דערמאהנט אין אנפאנג פון דיזען שער.

אין דעם איז דאָס וואָס עס זיינען דאָ נארישע מענשען וואָס האַלטען זיך גרויס ביי זיך און זיי דענקען אז עס קומט זיי אלעס און נאָך מעהר וויפיעל גאָט גיט זיי. דיעזע ווילען ניט דאנקען דעם בעשעפער פאר זיינע חסדים, ווייל זיי דענקען, אז ער גיט זיי ווייניג און עס קומט זיי מעהר.

אָבער דאָס דארף אזוי ניט זיין. א מענש דארף פערשטעהן און אנערקענען די טובות וואָס גאָט טהוט מיט איהם און ער דארף אויף זיך נעהמען צו דיענען איהם דערפאַר. א מענש דארף שטענדיג אין זינען האָבען און נאָכפארשען וועגען דעם בעשעפער'ס חכמה סאַי פון זאכען וואָס ער פיהלט מיט די חושים, וואָס ער זעהט אָדער ער הערט, און סאַי פון די זאכען וואָס ער קען בלויז בעגרייפען מיט'ן שכל. און אז ער וועט אזוי טהאָן, וועט ער יעדען טאָג אלץ דערגעהן מעהר און מעהר, אזוי ווי דוד המלך, עליו השלם, האָט געזאָגט: "יום ליום יביע אמר" — יעדער טאָג זאָגט עפּעס, דערצעהלט עפּעס פון גאָט'ס גבורות.

און מען דארף וויסען, אז אלעס, וואָס עס איז געזאָגט געוואָרען אין דיזען שער, איז בלויז א קליינער טהייל פון דעם וואָס א מענש קען דערגעהן מיט זיין אייגענעם שכל. און ווען אפילו איהר וועט מיט אייער קלאָהרען פארשטאנד דערגעהן אזוי פיעל וויפיעל עס איז מעגליך, זאָלט איהר אלץ וויסען, אז דאָס איז נאָך ניט אלעס, אז דאָס וואָס איהר ווייסט שוין פון גאָט'ס חכמה איז אזוי גוט ווי גאָר ניט אנטקעגען זיין גרויסע חכמה און מאכט. ווארום מיר זעהען נור וואָס ער טהוט מיט אונז, פאר דער טובה פון די מענשען, אָבער מיר קענען ניט בעגרייפען זיין אונענדליכע חכמה, מאכט און גרויסקייט, און מען דארף אין הארצען מורא האָבען פאר איהם לויט ווי ער איז, ניט לויט ווי מיר פערשטעהען איהם מיט אונזער שוואכען שכל.

בעטראכט זיך אויף דער וועלט אלס א קינד וואָס איז געבוירען געוואָרען אין א תפיסה, אין א געפענגנים, און ער איז פערזאָרגט געוואָרען מיט אלעס פון א גוטהערציגען קעניג, אונטער וועמעס רשות ער איז געווען, ביז ער איז גרויס געוואָרען און בעקומען שכל. דאָס קינד האָט אָבער קיינמאָל ניט אנגעזעהן די ליכטיגע וועלט און פון בעסערע בעקוועמליכקייטען ווי א ליכט אין זיין פינסטערען קאמער, עסען און טרינקען און א בגד האָט ער ניט געוואוסט. האָט מען דעם קינד דערצעהלט, אז ער איז דעם קעניג'ס א קנעכט און ער דארף איהם דאנקען און ליבען פאר די טובות וואָס דער קעניג טהוט מיט איהם. האָט דאָס קינד געזאָגט: "איך דאנק איהם און ליב דעם ווירטה פון דיעזער תפיסה, וואָס איך בין דער איינציגער וועמען ער טהיילט צו אזוי פיעל חסדים און טובות". האָט מען דעם קינד ערקלעהרט: "זאָג דאָס ניט, ווייל דאָס איז א לעסטערונג פאר אונזער גרויסען קעניג. מיין ניט, אז ער איז דער מושל בלויז איבער דיזער תפיסה. ער האָט אונטער זיין רשות שטעדט און לענדער און דו ביזט ניט זיין איינציגער קנעכט. ער האָט קנעכט אָהן א צאָהל, און די טובות וואָס דער קעניג טהוט מיט דיר זיינען גאָר ניט אנטקעגען די טובות וואָס ער טהוט צו אנדערע, צו די איבריגע אונטערטהאנען זיינע, און זיין השגחה איבער דיר איז אזוי ווי א טראָפּען פון ים אנטקעגען די השגחה וואָס ער האָט איבער אלע וואָס זיינען אונטער זיין רשות". ענטפערט דאָס קינד: "איך זעה דאָס אפילו ניט און בעגרייף דאָס ניט פיעל, אָבער פון דעם אליין וואָס דער קעניג טהוט מיט מיר, מיט מיין פערזאָן, פערשטעה איך זיין גרויסקייט און איך דאנק און ליב דעם גרויסען, מעכטיגען קעניג וואָס זיין גוטסקייט איז גאָר ניט משער צו זיין, און

דאס וואס ער טהוט מיט מיר איז בלויז א גאנץ קליינער טהייל פון די חסדים וואס ער טהוט מיט די אלע וואס זיינען אונטער זיין הערשאפט".

און דאס קינד הויבט עס אן צו בעגרייפען בעסער און ווערט נאך מעהר איבערגעגעבען צו זיין וואהלטהעטער, כאטש ער אליין געניסט ניט מעהר ווי א קליין ביסעלע פון זיינע טובות און חסדים.

אט דיזען משל נעהמט זיך אריין אין זינען. קוקט אין דעם גרויסען און ברייטען וועלט-רוים און בעטראכט, אז מיר פערשטעהען זעהר ווייניג וואס עס טהוט זיך דא ביי אונז אויף דער ערד; מיר ווייסען אפילו ניט אלעס וואס עס טהוט זיך אין דעם קלענסטען טהאל, ווייסען מיר געוויס ניט וואס עס טהוט זיך הינטער דעם וועלט-רוים.

בעטראכט דעם משל אויפמערקזאם און פינקטליך און איהר וועט דערפון פערשטעהן די גאטהייט לויט ווי דאס איז, ניט בלויז לויט די טובות וואס דער בעשעפער טהוט מיט אייך אליין, און איהר וועט איהם מעהר דאנקען און לויבען פאר די חסדים וואס ער טהוט מיט אייך און מיט דער גאנצער שאפונג בכלל. און קוקט אויף זיין תורה און געזעצע מיט אפענע אויגען און נעהמט זיך אין זינען ווי דאנקבאר איהר וואלט געווען א מענשען, וואס דארף קיינמאל צו אייך ניט אנקומען, און טהוט אייך טובות, ווי איהר וואלט אזעלכען געשעצט און געאכטעט, אזוי דארפט איהר אויך דאנקען און לויבען דעם בעשעפער און אויספאלגען זיינע געבאטען. איבערלייגט זיך וועגען דעם ריכטיג און גאט וועט אונז העלפען מיר זאלען איהם דיענען און אנערקענען זיין גוטסקייט און רחמנות, אמן.

סוף פון שער הבחינה